

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

Tarptautinių santykių ir diplomatijos magistro studijų programa

ELIGIJUS GERULIS
II kurso 1 grupės studentas

**GYVENIMAS MARSE? KOSMOSO AGENTŪRŲ REAKCIJŲ Į
„ARTEMIS“ SUSITARIMUS LYGINAMOJI ANALIZĖ**

Darbo vadovas: doc. dr. Deividas Šlekys

2023 m.

Vilnius

MAGISTRO DARBO PRIEŠLAPIS

Magistro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....

(data)

.....

(v., pavardė)

.....

(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....

(data)

.....

(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Magistro darbo recenzentas/ė:

.....

(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIS APRAŠAS

Gerulis E., Gyvenimas Marse? Kosmoso agentūrų reakcijų į „Artemis“ susitarimus lyginamoji analizė, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas doc. dr. D. Šlekys. – V., 2023. – 55 p.

Reikšminiai žodžiai: kosmoso politika, kosmoso teisė, „Artemis“ susitarimai, privatūs veikėjai, nevyriausybiniai veikėjai.

Santrauka: šiame darbe nagrinėjamos privačių, nacionalinių ir tarpvalstybinių veikėjų reakcijų priežastys į 2020 metais Jungtinių Amerikos Valstijų paskelbtus „Artemis“ susitarimus, kurie patikslina 1967 metų Kosmoso erdvės sutarties normas. Darbe analizuojamos nacionalinių kosmoso agentūrų NASA, Rusijos kosmoso agentūros „Roscosmos“, Kinijos nacionalinės kosmoso administracijos, Europos kosmoso agentūros ir privačių verslų „SpaceX“ bei „Blue Origin“ reakcijos į šiuos susitarimus, remiantis politinio institucionalizmo tarptautinių santykių aiškinimo teorija ir taikant kokybinės lyginamosios atvejų analizės metodą.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas magistro darbas „Gyvenimas Marse? Kosmoso agentūrų reakcijų į „Artemis“ susitarimus lyginamoji analizė“ yra:

1. Atliktas mano paties ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute / Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Eligijus Gerulis

(parašas)

TURINYS

Ižanga	6
1. Teorinis pagrindas.....	10
2. Kosmoso teisė ir „Artemis“ susitarimai	15
3. Metodologija	19
4. Nacionalinių veikėjų reakcijos analizė.....	22
4.1. NASA.....	22
4.2. Kinijos nacionalinė kosmoso administracija.....	26
4.3. Roscosmos.....	29
5. Tarpvalstybinio veikėjo reakcijos analizė	34
5.1. Europos kosmoso agentūra	34
6. Privačių veikėjų reakcijos analizė	38
6.1. Blue Origin.....	38
6.2. SpaceX	40
7. Lyginamosios atvejų analizės rezultatai.....	43
Išvados	45
Literatūros sąrašas.....	48
Summary	54

Ižanga

Kosmosas šiandien yra laikomas ne tik mokslinių tyrinėjimų vieta ar didžiųjų galių konkurencijos erdve, tačiau suvokiamas ir kaip pajamų bei ekonomikos auginimo šaltinis. Tai yra vieta, kurioje anksčiau veikė tik hegemoninį statusą turinčios valstybės, tačiau dabar joje vis didėja tiek nacionalinių, tiek privačių veikėjų reikšmingumas. Į priekį kosminiu greičiu žengia ne tik technologijos, bet ir teisė, kuriai vis labiau aktualus tampa tarpvalstybinis ratifikavimas bei privačių veikėjų interesai. Kosmosas šiandien išgyvena vis didėjančio privatizavimo ir tarptautiškumo erą.

Skirtingai nuo XX a. kosminių valstybių, šie privatūs subjektai nesiekia sukurti savo atskiros kosmoso programos. Jų veikla yra labiau paremta pelningumo ir technologinio progreso siekiu. Jie taip pat vis aktyviau dalyvauja daugelyje anksčiau neišnaudotų rinkų, tokių kaip kosminis turizmas. Privačios įmonės siekia rasti konkrečias nišas ir iš jų pasipelnyti, įskaitant kosminių operacijų sąnaudų mažinimą per technologines inovacijas. Tai taip pat keičia operacijų, kurios nebėra susietos tik su karine ir diplomatine geopolitinės konkurencijos logika, bet vis labiau su ekonominiu gyvybingumu ir kosminių operacijų tvarumu, dinamiką. Nepaisant to, privačios įmonės investuoja į dvejojo naudojimo technologijų eksploatavimą ir yra labai priklausomos nuo valstybės infrastruktūros bei finansavimo. Todėl joms didelę įtaką daro nacionaliniai ir tarptautiniai valstybių sprendimai dėl išteklių panaudojimo.

Taigi, nacionalinės valstybės nėra išstumtos iš kosminės galios hierarchijos viršūnės. Jos aiškiai supranta kosminių operacijų potencialą, o jų rolė visuose šio sektoriaus frontuose gerokai viršija kitų žaidėjų galią. Dominuojančios valstybės turi pakankamai motyvacijos, politinių ambicijų, finansinės galios, teisėkūros ir vykdymo pajėgumų, kad galėtų prižiūrėti komercinę veiklą, užtikrinti savo saugumą ir nukreipti suinteresuotą naujų technologijų plėtrą bei naudojimą tam, kad įgytų konkurencinį pranašumą viena prieš kitą, taip didindamos savo struktūrinę galią.

Kalbant apie kosmoso teisę, svarbu pabrėžti, kad kosmoso erdvė šiandien yra reguliuojama gana laisvai. Esminiai jos principai yra įtvirtinti 1967 m. Kosminės erdvės sutartyje, kurią yra ratifikavusios 112 valstybių, tarp jų – ir Lietuva. Ši sutartis įtvirtina dvi esmines nuostatas: kosmoso erdvė yra naudojama taikiais tikslais ir jokia valstybė neturi teisės pasisavinti viso kosminio kūno. Šiandien daugiausia debatų vyksta dėl antrosios Kosminės erdvės sutarties nuostatos, kuri kalba apie teisę į išteklius, išgautus iš kosminių kūnų.

Iki šiol dėl technologinių pajėgumų trūkumo panaudoti kosmoso išteklių nebuvo įmanoma, todėl 1967 m. sutartyje nėra vienareikšmiškos nuorodos dėl jų reguliavimo. Mėnulio ir kitų dangaus kūnų išteklių naudojimo klausimą pirmą kartą pripažino 1979 m. priimtas Mėnulio susitarimas, tapęs pirmuoju

ir vieninteliu tarptautinės kosmoso teisės šaltiniu, kuriame aiškiai sprendžiama, kaip gali būti naudojami kosmoso išteklių. Vis dėlto Mėnulio susitarimą ratifikavo ir prie jo prisijungė tik 18 valstybių, tarp kurių nėra nei vienos didžiosios kosminę galią turinčios valstybės. Dėl tokio Mėnulio susitarimo neefektyvumo ir dėl to, kad tradiciniuose daugiašaliuose forumuose, ypač Jungtinių Tautų taikaus kosmoso naudojimo komitete, daugelį dešimtmečių nebuvo padaryta jokios pažangos dėl teisinio reguliavimo tikslinimo, kelios valstybės nusprendė vienašališkai spręsti teisinio tikrumo klausimus, pasitelkdamos savo nacionalinę teisę.

Taigi, nors kosmoso technologijų ir kosmoso veiklos srityje pasiekta didelių laimėjimų, reguliavimo režimas labai atsilieka. Kosmosas, nors ir laisvas nuo nacionalinio suvereniteto ir nepriklauso nacionalinės jurisdikcijos, niekada nėra ir neturėtų būti neteisėta erdvė. Be teisinių problemų, kylančių dėl kosmoso komercializavimo ir privatizavimo, kosmoso militarizavimas, ginklavimasis ir galimi ginkluoti konfliktai kosminėje erdvėje taip pat kelia rimtų iššūkių esamam kosmoso teisės režimui.

Būtent apie tai ir kalba Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) 2020 m. išleisti „Artemis“ susitarimai, kurie autorių apibūdinami kaip „principų vizija, paremta 1967 m. Kosminės erdvės sutartimi, kuriais siekiama sukurti saugią ir skaidrią aplinką, palengvinančią tyrinėjimą, mokslą ir komercinę veiklą, kuria galėtų mėgautis visa žmonija“¹. Šis dokumentas yra skirtas paruošti teisinę bazę šiuo metu vykdomai „Artemis“ programai, kurios tikslas – 2025 m. į Mėnulį nuskraidinti pirmąją moterį ir kitą vyrą bei ten įkurti ilgalaikę žmonių bazę. JAV valstybės departamento ir Nacionalinės aeronautikos ir kosminės erdvės tyrimo agentūros (toliau – NASA) parengti „Artemis“ susitarimai pasirašomi ne organizaciniu, bet nacionaliniu lygmeniu, o susitarimą pasirašiusios šalys tai daro savanoriškai. „Artemis“ susitarimus pirmą kartą paskelbė ir pasirašė aštuonios valstybės 2020 m. spalio 13 d., o šiandien dokumentą yra pasirašiusios 23 šalys. Pagrindiniai jų principai: taikūs tikslai, skaidrumas, suderinamumas, greita pagalba, kosmoso objektų registravimas, mokslinių duomenų skelbimas, paveldo apsauga, kosmoso išteklių naudojimas, veiklos dekonfliktavimas ir orbitinių šiukšlių ir erdvėlaivių šalinimas². Šis dokumentas apima valstybių ir privačių veikėjų veiklą tiek kitose planetose, pavyzdžiui, Marse, tiek palydovuose, tiek asteroiduose, taigi, yra plataus taikymo.

Tarptautinė reakcija į šiuos „Artemis“ susitarimus buvo gana nevienareikšmiška. Juos pasirašė tokios ilgalaikės JAV partnerės, kaip Kanada, Japonija ir Prancūzija, tačiau Rusija ir Kinija juos viešai pasmerkė, dėl neva pernelyg didelės JAV įtakos šiame sektoriuje. XXI a. geopolitinė aplinka stiprina

¹ NASA, „Artemis Accords“, žiūrėta 2023 m. vasario 3 d., <https://www.nasa.gov/specials/artemis-accords/index.html>.

² Jungtinių Amerikos Valstijų valstybės departamentas, „Artemis Accords“, žiūrėta 2023 m. vasario 24 d., <https://www.state.gov/artemis-accords/>.

strateginį kosmoso vaidmenį, kurį galima laikyti viena iš pagrindinių valstybės saugumo sričių. Kosmosas gali persmelkti visus karus, ne tik kaip duomenų šaltinis strateginiam situacijos suvokimo ir žvalgybos pranašumui, bet ir kaip potencialaus karinio susidūrimo erdvė, todėl labai svarbu suprasti, kodėl valstybinių bei tarpvalstybinių institucijų ir privačių veikėjų požiūriai taip išsiskiria dėl kosmoso teisėkūros iniciatyvų tam, kad galėtume geriau suprasti jų motyvus bei projektuoti būsimą elgesį.

Tyrimo problema – tyrimu siekiama suprasti, kaip politinio institucionalizmo teorija gali paaiškinti privačių ir nacionalinių veikėjų reakcijas į „Artemis“ susitarimus, analizuojant NASA, Europos kosmoso agentūros, „Roscosmos“, Nacionalinės Kinijos kosmoso administracijos, „SpaceX“ ir „Blue Origin“ reakcijas.

Tyrimo objektas – 2020 m. JAV valstybės departamento ir NASA paskelbti „Artemis“ susitarimai.

Tyrimo tikslas – atskleisti, kurie kintamieji turėjo daugiausiai įtakos, formuojant nacionalinių ir privačių veikėjų reakcijas į „Artemis“ susitarimus: „interesai“, „technologiniai pajėgumai“ ar „politinė ideologija“.

Ginamasis teiginys – politinio institucionalizmo teorija atskleidžia, kad tiek nacionaliniai, tiek privatūs veikėjai, visų pirma, vadovaujasi savo interesais, siekdami nustatyti kosmoso teisės institucinę tvarką.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti esamą literatūrą apie politinio institucionalizmo teoriją ir jos aktualumą „Artemis“ susitarimams.
2. Išanalizuoti Europos kosmoso agentūros, „Roscosmos“, Nacionalinės Kinijos kosmoso administracijos ir NASA reakcijas į „Artemis“ susitarimus.
3. Išanalizuoti privačių veikėjų „SpaceX“ ir „Blue Origin“ reakcijas į „Artemis“ susitarimus.
4. Ištirti interesų, technologinių pajėgumų ir politinės ideologijos vaidmenį formuojant šias reakcijas.

Literatūros apžvalga. Vienas svarbiausių mokslinių darbų, kuris kalba tiek apie institucijų, tiek apie nevyriausybinių veikėjų svarbą yra 1971 m. Robert O. Keohane ir Joseph S. Nye knyga „Transnational Relations and World Politics“. Joje buvo siekiama suprasti, ar realizmas ir pozityvistinė tarptautinė teisė iš tiesų atitinka tuometinę politinę realybę³. Išvada – tarptautiniuose santykiuose veikia

³ Joseph S. Nye, Robert O. Keohane, „Transnational Relations and World Politics: An Introduction“ *International Organization* 25, No. 3 (1971): 329-349.

kur kas daugiau veikėjų nei tik nacionalinės valstybės, todėl tirti tai, kokią įtaką jie daro globaliu mastu yra be galo svarbu.

Šių laikų literatūra apie nevyriausybinus veikėjus yra labai skirtinga ir fragmentuota. Dauguma autorių sutinka, kad jie daro įtaką valstybėms ir tarptautiniams santykiams, tačiau tik keletas bando atsakyti į klausimą, kodėl ir kaip. Dauguma autorių sutinka, kad pasaulis neišvengiamai juda tam tikrų galios pokyčių tarptautinėje erdvėje link. Pavyzdžiui, jau minėtas autorius Joseph S. Nye Jr 2011 metais išleistoje knygoje „The Future of Power“ sako, kad informacinės technologijos pakeitė pasaulį ir, galiausiai, tai transformavosi į tarptautinės galios sklaidos pokyčius. Anksčiau žmonės galią suprasdavo, pirmiausia, kaip karinę galią, tačiau šiais laikais to neužtenka. Dabar svarbu ir tai, kieno pasakojama istorija „laimės“, taigi, svarbus naratyvas ir pasakojimas.

Straipsnio „The Changing Dynamics of Twenty-First-Century Space Power“ autorius James Clay Moltz sako, kad galią kosmose neišvengiamai paveiks globalizacija ir tarpusavio priklausomybė, kai tinklai ir inovacijų sėkmė tampa ne mažiau svarbios kaip nacionalinės vyriausybės galimybės kuriant galią ir įtaką. Jis taip pat mano, kad JAV reikėtų pilnai išnaudoti komercinių veikėjų suteikiamą potencialą, nes tai tik didins jų įtaką tarptautiniu mastu⁴.

Mokslininkas Santiago Rementeria straipsnyje „Power Dynamics in the Age of Space Commercialisation“ sako, kad kosmosas šiandien yra suvokiamas kaip pajamų ir ekonomikos augimo šaltinis⁵. Jo teigimu, valstybės išlaikys dominuojantį vaidmenį, o visa kosminė konkurencija, tikėtina, labiausiai bus naudinga JAV. Vis daugiau privataus kapitalo agentų, besivystančių šalių vyriausybių, regioninių valdžios institucijų ir universitetų įsitraukia į kosmoso veiklą, kurią skatina lengvesnių ir mažesnių, trumpesnio veikimo, bet daug pigesnių palydovų prieinamumas.

Vis dėlto kaip didžiosioms valstybėms užtikrinti, kad jos sugebės pasinaudoti visomis bendradarbiavimo su nevyriausybiniais veikėjais galimybėmis? Autoriai Henr Farrell ir Abraham L. Newman 2021 m. straipsnyje „Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion“ kalba apie valstybių galią naudotis tinklais⁶. Jie sako, kad valstybės, turinčios politinę galią tarptautinių tinklų struktūrose, per kurias keliauja pinigai, prekės ir informacija, priverčia kitas valstybes patirti tam tikrų išlaidų. Jeigu valstybė turi gerai veikiančias vidines institucijas, ji gali daryti įtaką ir kitų šalių įstatymų leidybai, išvengti nepageidaujamų veiksmų, išnaudoti kitų šalių pažeidžiamumą ir t.t. Straipsnyje pristatomi du būdai, kaip valstybės gali „suginklinti“ tarpusavio

⁴ James Clay Moltz, „The Changing Dynamics of Twenty-First-Century Space Power“ *Strategic Studies Quarterly* 13, No. 1 (2019): 66-94.

⁵ Santiago Rementeria, „Power Dynamics in the Age of Space Commercialisation“ *Space Policy* 60 (2022).

⁶ Henry Farrell, Abraham L. Newman, „Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion“ *International Security* 44, No. 1 (2019): 42-79.

priklausomybę – panoptikono (unikali valstybės galimybė turėti prieigą prie gausaus kiekio informacijos) bei vadinamasis „choke point“ (galia drausti arba riboti kitų valstybių prieigą prie konkretaus tinklo) efektas. Autoriai teigia, kad tinklai sukuria galios hierarchiją. Vadinasi, valstybė, kuri turi priėjimą prie abiejų šių galios išraiškos būdų, gali daryti didžiausią įtaką bei užtikrinti savo nacionalinius interesus. Šiame straipsnyje pristatoma logika galėtų būti pritaikoma ir kalbant apie nevyriausybinis bei tarpvalstybinius veikėjus kosminėje erdvėje. Tam, kad valstybės galėtų išlaikyti dominuojančią galią, jos turi bendradarbiauti su įvairiomis organizacijomis, turėti galimybę prieiti prie svarbių tinklų ir taip užtikrinti sau maksimalią naudą.

Tyrimo metodologija – tyrime atliekama kokybinė lyginamoji atvejų analizė. Tai yra tinkamas tyrimo metodas, nes jis leidžia palyginti skirtingus atvejus tuo pačiu laikotarpiu, taip pat identifikuoti skirtumus bei panašumus ir sugeneruoti ateities hipotezes. Politinio institucionalizmo teorija, pritaikyta šiame kontekste, padeda suprasti, kokią įtaką taisyklės, normos, institucinis kontekstas bei skirtingi išteklių daro veikėjų pasirinkimams.

Temos aktualumas – kosmoso teisė ilgą laiką buvo stagnuojanti, tad „Artemis“ susitarimai žymi naują erą, kuri yra glaudžiai susijusi ir su naujų kosminių iniciatyvų potencialu. Darbe naudojama politinio institucionalizmo teorija gali padėti paaiškinti skirtingą tarptautinių veikėjų reakciją į susitarimus, akcentuojant pačių institucijų svarbą tarptautiniuose santykiuose.

1. Teorinis pagrindas

Politinis institucionalizmas (toliau – PI) yra tarptautinių santykių aiškinimo teorija, pabrėžianti taisyklių, normų ir organizacijų, struktūrizuojančių veikėjų politinį elgesį ir rezultatus, svarbą⁷. Ši teorija padeda suprasti, kaip šios institucijos formuoja politinius veiksmus ir sprendimų priėmimą ir kaip jas galima reformuoti arba pritaikyti, kad būtų galima išspręsti esamus iššūkius ir pasiekti norimų rezultatų.

Ši teorija buvo pasirinkta, nes šiuo metu mokslinėje literatūroje, kuri kalba apie kosmoso tyrinėjimus, labiau akcentuojamas teisinis reguliavimas, todėl šį lauką aktualu tyrinėti institucionalistine perspektyva. Nors PI yra gana reta prieiga tarptautinių santykių tyrimuose, institucijos tarptautinėje bendruomenėje užima labai svarbų vaidmenį. Vis didėjanti privačių veikėjų įtaka taip pat jaučiama tarptautinėse institucijose, todėl svarbu suprasti, kaip PI teorija gali padėti paaiškinti jų reakciją į „Artemis“ susitarimus bei galimas to pasekmes. Vertėtų pabrėžti, kad vieni autoriai, dirbdami su PI

⁷ Peter A. Hall, Rosemary C. R. Taylor, „Political Science and the Three New Institutionalisms“ Political Studies 44, No. 5 (1996): 936–957.

teorija, tiria normas, vertybes ir tapatybes, tačiau šiame darbe bus tiriamos institucijos bei jų vaidmuo, tikslinant kosmoso teisinę bazę. Šiame darbe nebuvo pasirinkta viena konkreti PI teorijos kryptis, tačiau buvo siekiama suprasti, kuri iš jų gali padėti geriausiai paaiškinti skirtingų veikėjų reakciją į „Artemis“ susitarimus.

Institucijos gali būti vertinamos kaip apimančios tiek formalias žaidimo taisykles (įstatymus, normas, taisykles), tiek neformalius įsitikinimus, lūkesčius ir vertybes, kuriais veikėjai vadovaujasi, veikdami tarptautinėje erdvėje⁸. Susitarimai gali būti vertinami kaip naujų taisyklių kūrimas, o formalūs tarpvalstybiniai veikėjai gali būti pristatomi kaip instituciniai veikėjai, turintys gebėjimų ir tikslų, kuriuos taip pat reikia analizuoti⁹.

Esti dvi pagrindinės PI rūšys – naujasis ir senasis institucionalizmas. Naujasis institucionalizmas – tai institucijų tyrimo metodas, kurio pagrindinis dėmesys skiriamas formalių ir neformalių taisyklių įtakai individų ir grupių elgesiui¹⁰. Palyginimui, senasis institucionalizmas labiau kalba apie racionalaus pasirinkimo teoriją ir didesnę dėmesį skiria istoriniam kontekstui.

Pabrėžtina, kad ilgą laiką PI buvo laikomas tam tikra atsvara realizmui. Mokslininkai tikėjo, kad po II pasaulinio karo susikūrusios institucijos įgaus valstybinį svorį tarptautiniuose santykiuose bei galės veikti autonomiškai. Tačiau gana greitai tapo aišku, kad tokios institucijos kaip Jungtinės Tautos nėra pakankamai efektyvios, kad užkirstų kelią įsigalėjusioms aplinkosaugos, skurdo ir kitoms problemoms. Taigi, PI šiandien nesiekia tapti realizmo priešprieša, verčiau siekia jį papildyti. Institucionalizmas atmeta realistinę prielaidą, kad tarptautinė politika yra paremta tik kova už valdžią, ir teigia, kad joje dalyvauja ne tik valstybės, bet ir nevyriausybiniai veikėjai, turintys savų interesų. Šiandieniniai institucionalizmo teorijos mokslininkai pasitelkia tokias sąvokas, kaip kritinė teorija ir kolektyvinis saugumas¹¹. Jie jokių būdu nesako, kad institucijos yra aukščiau valstybių – pagrindinis autoritetas išlieka joms, todėl negalime šios teorijos kardinaliai priešinti su realizmu. Tai veikiau yra tam tikra požiūrio kryptis, nepaneigianti realizmo, bet papildanti tiek jį, tiek liberalizmą. Realistai institucijas mato kaip užimančias tam tikrą reguliuojantį vaidmenį, o institucionalistai supranta jas kaip ir reguliuojančias, ir savaime esančias tam tikrais galios šaltiniais.

⁸ Xinyuan Dai, Duncan Snidal, Michael Sampson, „International Cooperation Theory“, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Oxford University Press, (2017), <https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-93;jsessionid=AA6299624304CBBCD2F2F7525B3D3730> .

⁹ Dai, Snidal, Sampson, „International Cooperation Theory“ (2017).

¹⁰ Paul DiMaggio, „The New Institutionalisms : Avenues of Collaboration“ *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 154, No. 4 (1998): 696–705.

¹¹ Vivien A. Schmidt, „Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse“ *Annual Review of Political Science* 11 (2008): 303-326.

Institucijos taip pat gali veikti kaip iš dalies nepriklausomos veikėjos – jeigu tam tikra valstybė praranda savo hegemoninį statusą, institucijos veikia ir toliau (net jeigu ta šalis ją ir įkūrė)¹². Institucijos taip pat gali daryti spaudimą valstybėms, kad liktų tos institucijos dalimi, nes pasitraukdama valstybė dažnai rizikuoja pakenkti savo reputacijai. Svarbiausia – institucijos rengia neformalius įstatymus bei rezoliucijas, kurios dažnai galioja tarptautinėje teisėje. Institucijos gali sukurti taisykles ir normas, skatinančias didesnę dėmesį aplinkosaugai, žmogaus teisėms bei ekonominiam vystymuisi.

Pagrindinės politinio institucionalizmo teorijos sąvokos: institucijos, galia, priklausomybė nuo kelio (angl. *path dependence*), instituciniai pokyčiai (angl. *institutional change*), institucinis sluoksniavimasis (angl. *institutional layering*), grįžtamojo ryšio efektai (angl. *feedback effects*) ir kolektyvinio veiksmo problemos (angl. *collective action problems*).

Priklausomybės nuo kelio sąvoka teigia, kad praeities įvykiai ar sprendimai riboja vėlesnius įvykius ar sprendimus institucijose¹³. Ji sako, kad net keli nedideli atsitiktiniai sukrėtimai gali pakeisti istorijos eigą¹⁴. Ši sąvoka yra itin universali ir ja plačiai remiasi senojo politinio institucionalizmo teorijos šalininkai, kalbėdami apie dabartinę institucijų būklę ir bandydami paaiškinti, kodėl ji yra vienokia ar kitokia.

Instituciniai pokyčiai paprastai būna lėti, tačiau kartais privaloma staigiai reaguoti į greitai besikeičiančias aplinkybes. Kaip sako mokslininkai James Mahoney and Kathleen Thelen savo darbe „A Theory of Gradual Institutional Change“, „institucijos dažnai keičiasi subtiliai ir palaipsniui laikui bėgant“¹⁵. PI atstovai suteikia dėmesį racionalaus pasirinkimo logikai, akcentuodami įvykių laiką ir seką kaip turintiems įtaką institucijų formavimuisi, taip pat, sako, kad institucinį formavimąsi skatina ir konkurencija tarp daugiašalių institucijų.¹⁶ Politinio institucionalizmo teorijos šalininkai supranta, kad institucijos nuolat kinta – keičiasi ne tik kontekstas, bet ir jos pačios.

Institucinis sluoksniavimas reiškia procesą, kai esamoje institucijoje pridedami nauji instituciniai lygmenys, jos iš esmės nepakeičiant¹⁷. Jis atsiranda institucijoje pridedant naujas taisykles, politikos procesus ar veikėjus. Institucinis sluoksniavimas gali būti naudojamas siekiant paaiškinti laipsniškus institucijų pokyčius.

¹² John G. Ikenberry, *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order* (JAV: Princeton, 2011), p. 18.

¹³ David Colander, Roland Kupers, *Complexity and the Art of Public Policy: Solving Society's Problems from the Bottom Up* (JAV: Princeton University Press, 2016), p. 46.

¹⁴ Scott E. Page, „Path Dependence“ *Quarterly Journal of Political Science* 1, No. 1 (2006): 87–115.

¹⁵ James Mahoney, Kathleen Thelen, *A Theory of Gradual Institutional Change* (Didžioji Britanija: Cambridge University Press, 2012), p. 3.

¹⁶ Dai, Snidal, Sampson, „International Cooperation Theory“ (2017).

¹⁷ Mahoney, Thelen, *A Theory of Gradual Institutional Change*, p. 5.

Grįžtamojo ryšio efektai reiškia būdus, kuriais institucijos daro įtaką politinių veikėjų elgesiui, o šie savo ruožtu kuria pačias institucijas. Tai yra supratimas, kad politikai formuoja politiką, o tai glaudžiai siejasi ir su priklausomybės nuo kelio samprata. Grįžtamojo ryšio efektai gali sukurti savęs stiprinimo ciklą, kuriame institucijos ir elgesys laikui bėgant sustiprina vienas kitą.

Egzistuojant *kolektyvinių veiksmų problemoms*, asmenys ar grupės gali naudotis kitų pastangomis ir taip pasiimti sau naudą, neduodami jokios vertės kitiems. Kolektyvinis veiksmas atsiranda, kai yra dirbama kartu siekiant bendro tikslo, tačiau veikėjai dažnai nesugeba dirbti kartu. Šios problemos kilmė yra ta, kad nors kiekvienas asmuo bet kurioje konkrečioje grupėje gali turėti bendrų interesų su kiekvienu kitu nariu, kiekvienas taip pat turi prieštarinių interesų. Institucijos gali padėti išspręsti kolektyvinių veiksmų problemas, skatindamos veikėjų tarpusavio bendradarbiavimą ir bausdamos už taisyklių pažeidimus.

Egzistuoja trys esminiai politinio institucionalizmo tipai: racionalaus pasirinkimo institucionalizmas, istorinis institucionalizmas ir sociologinis (normatyvinis) institucionalizmas.

Racionalaus pasirinkimo institucionalizmo prieiga pabrėžia atskirų veikėjų vaidmenį ir jų strateginį elgesį formuojant institucijas. Racionalaus pasirinkimo institucionalistai teigia, kad institucijos yra kuriamos ir palaikomos per strateginę sąveiką tarp veikėjų, kurie siekia palaikyti arba prieštarauti tam tikroms taisyklėms ir procedūroms¹⁸. Jie daro prielaidą, kad veikėjai, siekdami savo interesų, yra pagrindiniai politinio proceso dalyviai, o institucijos atsiranda dėl jų tarpusavio priklausomybės, strateginės sąveikos ir kolektyvinio veiksmo. Institucijos atsiranda ir išlieka, nes atlieka svarbias funkcijas šiems subjektams. Racionalaus pasirinkimo institucionalizmas, kurio šaknys yra ekonomikoje ir organizacinėje teorijoje, nagrinėja institucijas kaip taisyklių ir paskatų sistemas¹⁹. Politinių sprendimų priėmimas paaiškinamas modeliavimo prielaidomis ir žaidimo teorija, nes varžovai ir politinės galios turėtojai priešinasi vienas kitam.

Istorinis institucionalizmas atstovauja kultūriniam požiūriui, pagal kurį atskirų veikėjų elgesys nėra visiškai išskaičiuotas arba tik strateginis, tačiau labiau apribotas jų patirties²⁰. Istorinis institucionalizmas leidžia atsižvelgti į atsitiktinumus istorijoje, pabrėžia „kelio priklausomybę“, todėl yra linkęs analizuoti ir institucijų išlikimą. Jis pagrįstas prielaida, kad institucinės taisyklės, suvaržymai ir reakcijos į juos ilgalaikėje perspektyvoje lemia politinių veikėjų elgesį politikos kūrimo procese. Istoriniai

¹⁸ Guy B. Peters, *Institutional Theory in Political Science* (Didžioji Britanija: Bloomsbury Publishing, 2005), p. 67.

¹⁹ John L. Campbell, "Institutional Analysis and the Role of Ideas in Political Economy" *Theory and Society* 27, No. 3 (1998): 377-409.

²⁰ Paul Pierson, *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis* (JAV: Princeton University Press, 2004), p. 68.

institucionalistai teigia, kad institucijos nėra lengvai keičiamos ir kad jos gali turėti ilgalaikį poveikį politiniam veikėjų elgesiui.

Normatyvinis institucionalizmas skiria dėmesį būdams, kuriais institucijos varžo veikėjų pasirinkimą. Ši prieiga labiau kalba ne apie priemones ar pasėkmes, kaip racionalaus pasirinkimo ir istorinis institucionalizmas, bet apie vidinių ir tarptautinių normų ryšį bei tai, kaip nevyriausybiniai veikėjai gali prisidėti prie to, kad tam tikros valstybių vidaus taisyklės pereitų į tarptautinį lygmenį. Normatyvinis institucionalizmas mano, kad nėra universalių teiginių apie racionalumą – pirmenybė priklauso nuo normų tinkamumo laikotarpiu, o rezultatai priklauso nuo tų normų perkėlimo į tikrovę²¹. Normatyvinis institucionalizmas teigia, kad institucijų normos ir formalios taisyklės formuoja jose veikiančių veikėjų elgesį.

Kaip jau minėta, PI teorija yra gana plati ir išsiskirsčiusi į keletą pagrindinių pogrupių. Vienas garsiausių institucionalistų Robert Keohane 1989 m. parašytoje knygoje „After Hegemony“ įtvirtina neoliberalaus institucionalizmo požiūrį. Jis kalba apie tarptautinio režimo nuoseklumo mažėjimą ir sako, kad sprendimai yra priimami pagal tam tikruose sektoriuose susiformavusias taisykles²². Autoriaus manymu, galia yra svarbus tarptautinių santykių elementas, nes institucijos kyla būtent iš galios. Jis sutinka su neorealizmo prielaida, kad valstybės veikia racionaliai, ieškodamos naudos sau, tačiau teigia, kad savo interesų siekimas gali paskatinti jų tarpusavio bendradarbiavimą. Be to, autorius neigia neorealistų teiginį, kad tarpvalstybinis bendradarbiavimas gali egzistuoti tik tada, kai jį įgyvendina dominuojanti karinė jėga arba hegemonas. Pasak Keohane, valstybės prisijungia prie tarptautinių institucijų, nes jos padidina su bendradarbiavimu susijusią naudą ir mažina išlaidas²³. Taigi, Keohane teigia, kad institucijos gali padėti paskirstyti galią tarp valstybių ir taip skatinti bendradarbiavimą, siekiant išvengti konflikto.

Kitas garsus institucionalistas Graham Allison sako, kad didėjanti globalizacija ir iš to kylančios problemos rodo, kad valstybės nebegali vienašališkai reaguoti į šias grėsmes ir kad tam reikalingas koordinuotas tarptautinis atsakas²⁴. Graham Allison taip pat teigia, kad institucijos gali padėti skatinti bendradarbiavimą ir užkirsti kelią konfliktams tarp valstybių. Nepaisant to, jis pažymi, kad institucijos

²¹ Vivien A. Schmidt, „Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse“ *Annual Review of Political Science* 11 (2008): 303-326.

²² Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* (JAV: Princeton University Press, 1984), p. 105.

²³ *Ibid*, p. 90.

²⁴ Graham Allison, Philip Zelikow, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* (JAV: Pearson P T R, 1999), p. 341.

gali būti trapios ir lengvai žlugti, ypač kai keičiasi valdžia arba kai veikėjai neįsijaučia, kad yra patenkinami jų interesai.

Mokslininkas John G. Ikenberry straipsnyje „The End of Liberal International Order?“ teigia, kad atvira tarptautinė tvarka skatina ekonominį augimą, dalijimąsi technologijomis bei žiniomis ir taip išlaiko valstybes kartu, sukurdamas didesnę bendro saugumo poreikį²⁵. Pavyzdžiui, Ikenberry bandė įrodyti, kad nėra ko baimintis dėl Kinijos, nes pagal jo prielaidą, liberaliai tvarkai nėra alternatyvų (dėl ekonomikos) ir Kinija privalės integruotis į liberalią ekonomiką, nes kitaip jai būtų nenaudinga. J. Ikenberry tiki progresu ir liberalizmu, kurį jis apibrėžia kaip bendradarbiavimą, bendrą gynybą ir taisyklių laikymąsi.

Autorė Kathleen Thelen akcentuoja institucinės evoliucijos proceso svarbą²⁶. Ši autorė kalba apie tai, kad pokyčiai institucijose dažnai įvyksta ne netikėtai, bet yra lemiami daugelio istorinių veiksnių. Tai atspindi tam tikrą senojo institucionalizmo požiūrį. Savo įtakingame darbe „Kaip vystosi institucijos: įgūdžių politinė ekonomija Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje, JAV ir Japonijoje“ ji remiasi institucine teorija ir ją pritaiko įvairiose kapitalizmo sistemose, siekdama paaiškinti 1870–1920 m. laikotarpio profesinio mokymo ir įgūdžių formavimo skirtumus Vokietijoje, Jungtinėje Karalystėje, Japonijoje ir JAV. Ši autorė į politinio institucionalizmo teoriją atnešė didesnę supratimą apie tai, kad istorinė atmintis ir patirtis yra svarbūs veiksniai, formuojantys esamą ir būsimą institucinę tvarką.

Galiausiai, mokslininkė Vivienne Schmidt politinio institucionalizmo teoriją praturtina nauja sąvoka – diskursyvinis institucionalizmas. Tai yra tam tikras metodologinis požiūris, orientuotas į diskursyvius sąveikos procesus instituciniame kontekste²⁷. Diskursyvinis institucionalizmas pabrėžia kalbos, komunikacijos ir diskurso vaidmenį formuojant institucijas ir meta iššūkį požiūriui, kad institucijos yra tik formalių taisyklių rezultatas. Ši samprata papildo kitas institucionalizmo sritis, įskaitant racionalistinę, istorinę ir normatyvinę prieigas.

2. Kosmoso teisė ir „Artemis“ susitarimai

Prieš pradėdant analizuoti skirtingų nacionalinių, tarpvalstybinių ir privačių veikėjų reakcijas į 2020 m. priimtus „Artemis“ susitarimus, vertėtų apibrėžti kosmoso teisės kontekstą. Visų pirma, „Artemis“ susitarimai yra skirti patikslinti dabartinę kosmoso teisę ir, JAV vyriausybės teigimu,

²⁵ John G. Ikenberry, „The End of Liberal International Order?“ *International Affairs* 94, No. 1 (2018): 7-23.

²⁶ Kathleen Thelen, *How Institutions Evolve: Insights from Comparative Historical Analysis* (Didžioji Britanija: Cambridge University Press, 2004), p. 5.

²⁷ Vivien A. Schmidt, „Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse“ *Annual Review of Political Science* 11, No. 1 (2008): 303–326.

nesukuria naujų, iki tol neegzistavusių normų²⁸. Nepaisant to, daugiausia dėmesio sulaukė susitarimų principas, pavadinimu „kosmoso ištekliai“. Nepaisant to, kad Kosminės erdvės sutartis aiškiai nurodo, kad valstybės negali pretenduoti į visą kosminį kūną, „Artemis“ susitarimai šią nuostatą apibrėžia kiek plačiau ir numato tam tikras išimtis, kurios apima teisės į išteklius gavybą. Sutartyje pateikiami esminiai kosmoso tyrinėjimo ir veikimo principai: 1) veikla kosmose turi būti vykdoma išimtinai taikiais tikslais, laikantis Kosmoso erdvės sutarties principų; 2) šalys savo kosmoso planus turi skelbti viešai ir skaidriai; 3) savo technologijose šalys turi stengtis naudoti tarptautinius standartus tam, kad skatintų kuo didesni technologijų suderinamumą; 4) NASA ir šalys partnerės įsipareigoja imtis visų veiksmų, kad prireikus suteiktų pagalbą astronautams; 5) skatinama kosminių objektų registracija; 6) NASA ir šalys įsipareigoja skelbti mokslinius duomenis viešai; 6) šalys turi gerbti istorines bei kultūrinės vietas kosmoso objektuose; 7) kosmoso išteklių gavyba ir naudojimas gali būti vykdomi vadovaujantis Kosmoso erdvės sutartimi, ypatingą dėmesį skiriant II, VI ir XI straipsniams; 8) šalys turi gerbti numatytas „saugumo zonas“; 8) NASA ir šalys partnerės turi mažinti orbitinių šiukšlių kiekį.²⁹ Taigi, matome, kad susitarimai yra gana plataus pobūdžio, apimantys tiek tvarų kosmoso tyrinėjimą, tiek tarptautinio bendradarbiavimo kosmose nuostatas.

Apskritai, kosmoso teisė yra grindžiama penkiomis pagrindinėmis tarptautinėmis sutartimis – jau minėta 1967 m. Kosminės erdvės sutartis, 1967 m. Gelbėjimo susitarimas, 1972 m. Atsakomybės konvencija, 1976 m. Registracijos konvencija ir 1979 m. Mėnulio susitarimas. Taigi, priimti tarptautiniai teisės aktai yra gana seni, todėl kosmoso teisėje vyrauja poreikis tikslinti tam tikras normas – tam ir buvo priimti „Artemis“ susitarimai. Be to, minėti susitarimai yra gana neįpareigojantys – arba dėl savo normų, arba dėl to, kad yra ratifikuoti nedaugelio šalių (pvz., Mėnulio susitarimas). Kosminės erdvės sutartis yra pagrindinis kosmoso erdvę reguliuojantis dokumentas, kurį ir siekia patikslinti „Artemis“ susitarimai. Ši sutartis yra tarptautinės erdvės teisės pagrindas ją pasirašiusioms 113 šalių.

Mokslinėje literatūroje akcentuojamas svarbus kosmoso teisės *res communis* principas. Kosminės erdvės sutarties I ir II straipsniuose teigiama, kad visa kosmoso veikla yra vykdoma suvereniteto neturinčioje kosminėje erdvėje, įskaitant joje esančius dangaus kūnus, o kosmosas pripažįstamas kaip *res communis*. *Res communis* pagal romėnų teisę yra visų nuosavybė³⁰. Romėnai manė, kad bendrus

²⁸ NASA, „Artemis Accords“, žiūrėta 2023 m. vasario 3 d., <https://www.nasa.gov/specials/artemis-accords/index.html>.

²⁹ „Outer Space Treaty“, The Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes, 1967 m. sausio 27 d., https://media.nti.org/documents/outer_space_treaty.pdf → gal norėtumėte naudoti lietuvišką šaltinį?

Lietuvos Respublikos valstybė, *Sutartis dėl valstybių veiklos tyrinėjant ir naudojant kosminę erdvę, įskaitant mėnulį ir kitus dangaus kūnus, reguliavimo principų*, Vilnius, 1967, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.429674?jfwid=-kyrux8xbj> (žiūrėta 2023 vasario 26 d.).

³⁰ Henry Campbell Black, *Black's Law Dictionary* (JAV: West Publishing Co., 1990), 1299.

interesus galima pasiekti dalijantis pagrindiniais ištekliais, ir atmetė požiūrį, kad viskas, ką galima įsigyti, yra *res nullius*. *Res communis* vartojamas kalbant apie atvirą jūrą ir kosmosą ta prasme, kad jie negali būti privati nuosavybė.

Mokslininkas Martin Svec straipsnyje „Outer Space, an Area Recognised as Res Communis Omnium: Limits of National Space Mining Law“ sako, kad kosminė erdvė nėra visai nereguluojama – yra paprotinės tarptautinės teisės normos, taikomos veiklai kosmose, o esminiai teisiniai principai buvo įtvirtinti Kosminės erdvės sutartyje, be to, Mėnulio susitarimu kosminiai ištekliai buvo paskelbti bendru žmonijos paveldu ir numatyta sukurti tarptautinį teisinį režimą³¹. Autorius pabrėžia, kad Mėnulio susitarimas yra vienintelė tarptautinė sutartis, kurioje aiškiai kalbama apie kosminių kūnų išteklių kasybą, tačiau ją ratifikavo (prie jos prisijungė) tik 18 valstybių, o Kosminės erdvės sutartyje įtvirtinti teisiniai principai yra pernelyg neapibrėžti, kad privatiems investuotojams būtų suteiktas jiems reikalingas tikslumas³². Mėnulio susitarimo neefektyvumas (jokia kosminė šalis (JAV, Kinija ir t. t.) nėra ratifikavusi Mėnulio susitarimo) reiškia, kad daugumos valstybių piliečiai naudoja kosmoso išteklius vadovaudamiesi dviprasmiškais principais, taikomais bet kokiai Kosminės erdvės sutartyje ir tarptautinėje paprotinėje teisėje įtvirtintai veiklai, susijusiai su kosmosu. Taigi, būtent dėl to, kad tradiciniuose forumuose, ypač Jungtinių Tautų taikaus kosmoso naudojimo komitete, nebuvo padaryta jokios pažangos dėl teisinio reguliavimo tikslinimo, kelios valstybės nusprendė vienašališkai spręsti teisinio tikrumo klausimus, pasitelkdamos nacionalinę teisę.

Straipsnio „Utilization of Natural Resources in Outer Space: Social License to Operate as an Alternative Source of Both Legality and Legitimacy“ autoriai Martin Svec, Petr Bohaeek ir Nikola Schmidt sako, kad lėtas teisinės bazės adaptavimosi tempas verčia privačias kompanijas, kurios norėtų užsiimti kosminių kūnų tyrinėjimu, galvoti apie alternatyvius legitimumo šaltinius³³. Pabrėžiama, kad nacionaliniai teisės aktai niekada negali apeiti tarptautinės teisinės sistemos, taikomos už nacionalinės jurisdikcijos ribų, trūkumo, o įvairios delegacijos Jungtinėse Tautose ir teisės mokslininkai aiškiai ir dažnai abejoja nacionalinių teisės aktų, suteikiančių nuosavybės teises į kosmoso išteklius, suderinamumu. Kol toks tarptautinis režimas nenustatytas, kosmoso išteklių veiklos teisėtumas ir sąlygos, kuriomis ši veikla turi būti vykdoma, gali būti išvestos tik iš bendrųjų tarptautinių principų, įtvirtintų Kosminės erdvės sutartyje. Tačiau ji yra bendro ir neapibrėžto pobūdžio, toli gražu nėra

³¹ Martin Svec „Outer Space, an Area Recognised as Res Communis Omnium: Limits of National Space Mining Law“, *Space Policy* 60 (2022).

³² *Ibid.*

³³ Martin Svec, Petr Bohaeek, Nikola Schmidt, „Utilization of Natural Resources in Outer Space: Social License to Operate as an Alternative Source of Both Legality and Legitimacy“, *OGEL* 1, 2020, <https://www.ogel.org/article.asp?key=3872>.

pakankamai tiksliai, kad būtų teisinis pagrindas ilgalaikiam investiciniam sprendimui pradėti kosminės kasybos operacijas. Autoriai sutinka, kad, atsižvelgiant į investuotojams reikalingus išteklius, teisinės sistemos trūkumas veiksmingai atgraso privačius investuotojus nuo didelių investicijų į kosmoso tyrinėjimų veiklą.

Straipsnio „The Non-Appropriation Principle: The Grundnorm of International Space Law“ autorius Zachos A. Paliouras aptaria Kosminės erdvės sutarties II straipsnyje numatyto nepasisavinimo principo normatyvinę esmę³⁴. Jame bandoma paaiškinti, kad kosminė erdvė *lato sensu* visada buvo *res communis omnium*, todėl pagal bendrąją viešąją tarptautinę teisę ji niekada nebuvo okupuota ar kitaip įsigyta. Be to, straipsnyje teigiama, kad draudimas įgyvendinti teritorinį suverenitetą kosminėje erdvėje nepažeidžia valstybių kitų prigimtinių suverenių teisių į ją įgyvendinimo³⁵. Be to, šiuo straipsniu buvo siekiama pabrėžti, kad kosminės erdvės statuso dar kartą patvirtinimas *corpus juris spatialis* ir jos, kaip paprotinės tarptautinės teisės, pripažinimas yra itin svarbūs pirmiausia dėl to, kad nepasisavinimo principas, kuris yra pagrindinė tarptautinės kosmoso teisės norma, yra kertinis visos teisinės normų, reglamentuojančių valstybių, taigi ir privačių asmenų, veiklą kosminėje erdvėje, akmuo.

Didėjantis pastarųjų metų privačiojo ir viešojo sektoriaus susidomėjimas Mėnulio, o vėliau – Marso kolonizacija reikalauja atnaujinti diskusiją apie suverenumą erdvėje. Kosmoso sutarties nepasisavinimo principas šiuo metu draudžia bet kokias suverenias pretenzijas į dangaus kūnus, tačiau lieka neaišku, kaip šis principas turėtų būti taikomas taikiai Marso kolonizacijai. Pavyzdžiui, straipsnio „A Pragmatic Approach to Sovereignty on Mars“ autoriai Sara Bruhns ir Jacob Haqq-Misra plėtoja pragmatišką požiūrį į gyvenimo Marse reglamentavimą, pagrįstą „ribotos pirmosios nuosavybės“ modeliu su privalomais planetų parkais³⁶.

Kaip minėta, „Artemis“ susitarimai yra neįpareigojantis daugiašalis dokumentas, pasirašomas tarp JAV ir kitų šalių, dalyvaujančių „Artemis“ programoje. Šie susitarimai buvo pradėti rengti 2019 m., o esminis jų tikslas buvo patikslinti Kosmoso erdvės sutartį ir taip sukurti tikslesnę kosmoso teisinę bazę, siekiant užtikrinti efektyvią „Artemis“ programos veiklą ateityje. Susitarimus rengė NASA, juos visuomenei pristatė 2020 m. gegužės mėnesį po diskusijų su nevyriausybinėmis organizacijomis bei tarptautine bendruomene. Galiausiai, patikslinti susitarimai, atsižvelgus į tarptautinės bendruomenės pastabas, buvo pristatyti ir priimti tų pačių metų pabaigoje. Nors amerikiečiai šiuos susitarimus priėmė

³⁴ Zachos A. Paliouras, „The Non-Appropriation Principle: The Grundnorm of International Space Law“ *Leiden Journal of International Law* 27, No. 1 (2014): 37-54.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Sara Bruhns, Jacob Haqq-Misra, „A pragmatic approach to sovereignty on Mars“ *Space Policy* 38 (2016): 57-63.

daugiausia pozityviai, tarptautinė bendruomenė, ypač Rusija bei Kinija išreiškė kitokią požiūrį ir nusprendė prie jų neprisijungti.

Apibendrinant galima teigti, kad „Artemis“ susitarimai pristato naują etapą kosminių tyrinėjimų srityje ir yra svarbūs tiek dėl Kosminės erdvės sutarties nuostatų tikslinimo, tiek dėl diskusijos, kurią jie sukėlė. Tolesniuose skyriuose bus analizuojama, ką skirtingų veikėjų reakcija gali pasakyti apie kosminės teisės ateitį, ir pristatomos išvados.

3. Metodologija

Šiam tyrimui atlikti buvo pasitelktas kokybinės lyginamosios atvejų studijos metodas ir lyginami kosmoso organizacijų NASA, Rusijos nacionalinės kosmoso agentūros „Roscosmos“, Nacionalinės Kinijos kosmoso administracijos, Europos kosmoso agentūros, „SpaceX“ ir „Blue Origin“ reakcijos į 2020 m. JAV vyriausybės išleistus „Artemis“ susitarimus. Šie veikėjai buvo pasirinkti todėl, kad jie yra pagrindiniai žaidėjai kosmoso tyrinėjimų srityje – minėtos privačios įmonės yra inovatyviausios šiame lauke, jų vadovai yra vieni turtingiausių žmonių planetoje, o toks nacionalinių veikėjų pasirinkimas taip pat atspindinti ir nevienodas reakcijas į minėtus susitarimus.

Kokybinės lyginamosios atvejų studijos metodas yra tinkamas užduodant klausimus „kodėl“ ir „kaip“, kai tyrėjas negali kontroliuoti kontroliuoti tiriamųjų subjektų³⁷. Tai yra aktualu šiam tyrimui, mat juo siekiama išsiaiškinti, kodėl ir koku būdu tam tikri kintamieji turėjo įtakos teigiamai arba neigiamai veikėjų reakcijai į „Artemis“ susitarimus. Mokslininkai sutaria, kad gali būti sudėtinga išlaikyti objektyvumą, atliekant vieno atvejo analizę, tad šiuo atveju, lygindami tiek valstybinių, tiek tarpvalstybinių, tiek privačių veikėjų reakcijas, galime gerokai sumažinti subjektyvaus vertinimo riziką.

Šis tyrimas yra deduktyvi lyginamoji atvejų studija, kurios pirminė teorija sako, kad institucijos formuoja svarbų vaidmenį kurdamos normas, taisykles ir instrukcijas. Minėtais atvejais ši prielaida yra tikrinama, bandant suprasti, kas labiausiai lemia vieną ar kitą veikėjų reakciją – jų interesai, technologiniai pajėgumai ar politinė ideologija.

Siekiant atrasti pasikartojančių temų ir bruožų, buvo atlikta ir kokybinė turinio analizė, kurios metu buvo surinkti 193 dokumentai, raportai ir straipsniai iš naujienų portalų. Šiam tyrimui buvo naudojami oficialūs šaltiniai bei viešai prieinama informacija naujienų portaluose. Siekiant išvengti subjektyvumo,

³⁷ Charles C. Ragin, *Redesigning social inquiry: Fuzzy sets and beyond* (JAV: University of Chicago Press, 2008), p. 32.

šaltiniai buvo tikrinami ir atmetami tie, kurie kėlė įtarimą dėl galimo savo šališkumo, ypač jei informacija buvo susijusi su Rusijos ir Kinijos komoso agentūromis. Šiam tyrimui atlikti buvo naudojama programinė įranga MAXQDA, kuria buvo susisteminti dokumentai bei juose esantys kintamieji, suteikiant jiems kodus.

Šiai lyginamajai atvejų studijai buvo pasirinkti trys skirtingi nepriklausomi kintamieji: „interesas“, „technologiniai pajėgumai“ ir „politinė ideologija“, taip pat, priklausomas kintamasis „suderinamumas su „Artemis“ susitarimais“. Šie kintamieji gali geriau padėti suprasti veikėjų pasirinkimo priežastis bei padėti padaryti išvadas apie galimas ateities perspektyvas formuojant jų elgesį tarptautinėje arenoje. Jie taip pat suteikia unikalią perspektyvą, leisdami įsigilinti į sudėtingą tarptautinių veikėjų interesų, ideologijų ir technologijų pajėgumų sąveiką.

Iš viso buvo identifikuoti 9 kintamieji: „institucinės taisyklės“, „viešoji nuomonė“, „priklausomybė nuo kelio“, „instituciniai pokyčiai“, „institucinis sluoksniavimasis“, „vidinė politika“, „interesas“, „technologiniai pajėgumai“ ir „politinė ideologija“. Visi šie kintamieji yra glaudžiai susiję su PI teorija, tačiau, įvertinus paties tyrimo sumanymą, pasirinkti paskutiniai trys, nes jie gali geriausiai parodyti skirtumus tarp veikėjų reakcijų, taip pat ir atsižvelgiant į šio akademinio darbo apimties reikalavimus.

PI teorija pabrėžia interesų ir galios dinamikos svarbą formuojant veikėjų pasirinkimus³⁸. Taigi, suprantant, kokiais interesais – ar tai būtų nacionaliniai, ar privatūs – remiasi subjektai, palaikydami arba nepalaikydami „Artemis“ susitarimus, galime geriau suprasti, kiek šis kintamasis yra svarbus, formuojant jų pasirinkimą. Kaip sakė vienas garsiausių PI teorijos atstovų Robert Keohane, „savi interesai yra tarptautinių santykių pagrindas“.³⁹ *Interesas* šiame tyrime yra apibrėžiamas kaip „tikslas, prioritetas ir siekiamybė, didinanti veikėjo galią“.

Interesai yra svarbus faktorius ir kosmoso tyrinėjimų lauke – tiek nacionaliniai, tiek privatūs veikėjai, visų pirma, vadovaujasi savo interesais, priimdami vienokius ar kitokius sprendimus. Vis didėjanti kosmoso išteklių svarba gali paskatinti veikėjus vis labiau vadovautis savo interesais, tikslinant kosmoso teisės normas, todėl šis kintamasis yra be galo aktualus, analizuojant jų reakcijas į „Artemis“ susitarimus.

Politinės ideologijos kintamasis yra svarbus, siekiant suprasti tiek privačių įmonių, tiek tarpvalstybinių organizacijų pasirinkimus. PI teorija teigia, kad politinė ideologija gali būti svarbus veiksnys, turintis įtakos veikėjų pasirinkimams tarptautinėje arenoje.⁴⁰ Todėl labai svarbu įtraukti ir ši

³⁸ Kathleen Thelen, *Institutional Evolution and Change*, (Didžioji Britanija: Cambridge University Press, 2010), p. 15.

³⁹ Robert O. Keohane, „International Institutions: Two Approaches“ *International Studies Quarterly* 32, No. 4 (1988): 379-396.

⁴⁰ Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (Didžioji Britanija: Oxford University Press, 2016).

kintamąjį, siekiant suprasti, koks reikšmingas faktorius tai gali būti veikėjams renkantis palaikyti „Artemis“ susitarimus. Politinė ideologija šiame tyrime yra apibrėžiama kaip „ilgalaikiai veikėjų politiniai įsitikinimai“.

Taigi, skirtingai nei interesai, politinė ideologija kalba apie ilgalaikius veikėjų įsitikinimus. Tai yra labai įdomus kintamasis kosmoso tyrinėjimų lauke, mat jis gali padėti atskleisti, kaip veikėjai mato tarptautinį bendradarbiavimą kosmoso veikloje ilgalaikėje perspektyvoje. Pavyzdžiui, vienas veikėjas, tikintis tarptautinio bendradarbiavimo svarba, gali tai skatinti, palaikydamas „Artemis“ susitarimus, o kitas veikėjas, siekiantis išimtinai savo interesų, gali siekti vienašališkų ar dvišališkų susitarimų kosmoso veiklos reguliavimo kontekste.

Technologiniai pajėgumai yra paskutinis kintamasis, nes „Artemis“ susitarimai yra labiausiai susiję su resursų Mėnulyje panaudojimu. Jie būtent tai ir padaro – įtvirtina nuostatą, kad veikėjai, gavę išteklių iš palydovo, gali turėti nuosavybės teisę į juos Žemėje. PI teorija sako, kad institucijų prieiga prie išteklių yra lemiantis veiksnys, galintis lemti tam tikrus sprendimus⁴¹. Technologiniai pajėgumai šiame tyrime yra apibrėžiami kaip „veikėjų turimi technologiniai ištekliai ir galimybės“.

Šis kintamasis yra aktualus „Artemis“ susitarimų kontekste, nes technologiniai pajėgumai tiesiogiai lemia tai, kiek veikėjai yra suinteresuoti išteklių iš kosminių kūnų gavyba. Pavyzdžiui, vienas veikėjas, kuris turi pakankamus pajėgumus, galimai bus suinteresuotas palaikyti šiuos susitarimus, o kitas veikėjas, kuris jų neturi, neskubės ir sieks sustiprinti savo pajėgumus prieš prisijungdamas prie programos.

Siekiant atrinkti tinkamus šaltinius, anksčiau aprašyti kintamieji buvo sujungti su įvardytų institucijų pavadinimais ir įvesti į „Google“ paieškos sistemą arba naujienų tinklalapių „Reuters“, „The New York Times“, „BBC News“, „The Guardian“, „The Washington Post“, „Forbes“ ir „CNN“ paieškos juostas. Iš viso 74 šaltiniai buvo atrinkti kaip tinkami analizei.

Surinkus visus tinkamus šaltinius, buvo atlikta kokybinė turinio analizė, kiekvienas kintamasis suskirstytas pagal atitinkamą veikėją ir, galiausiai, atlikta kokybinė lyginamoji atvejų analizė. Toliau pateikta tyrimo medžiaga, struktūruota pagal nacionalinių veikėjų, tarpvalstybinio veikėjo (Europos kosmoso agentūros) ir privačių veikėjų reakcijas, atsižvelgus į minėtus nepriklausomus kintamuosius, pradedant nuo susitarimų autorių Jungtinių Valstijų kosmoso agentūros NASA.

⁴¹ Miles Kahler, „Rationality and Institutionalism in International Relations,“ kn. *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Timothy Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, (Didžioji Britanija: Oxford University Press, 2013), 236-256.

4. Nacionalinių veikėjų reakcijos analizė

4.1. NASA

JAV nacionalinė aeronautikos ir kosmoso administracija (NASA) yra JAV vyriausybės agentūra, atsakinga už mokslą ir technologijas, susijusias su veikla ore ir kosmose. Kaip minėta, būtent jai buvo pavesta parengti „Artemis“ susitarimus ir dirbti su „Artemis“ programa, kurios tikslas – sugrįžti į Mėnulį. NASA yra didžiausia ir svarbiausia kosmoso agentūra pasaulyje, dirbanti su gana dideliu kiekiu privačių veikėjų, sėkmingai planuodama ir vykdydama kosmines misijas.

Interesas

Kaip ir minėta, NASA yra JAV nacionalinė agentūra, kurios interesai galėtų būti apibrėžiami kaip siekis užtikrinti valstybės nacionalinį saugumą oro erdvėje ir kosmose, taip pat, skatinti mokslinę pažangą bei kosmoso tyrinėjimus. JAV viceprezidentė Kamala Harris, kalbėdama apie „Artemis“ susitarimus, pabrėžia JAV vaidmenį tarptautiniu mastu, kuriant normas bei taisykles ir sako, kad „Artemis“ susitarimai prisideda prie „saugios ir skaidrios kosmoso tyrinėjimo, mokslo ir komercinės veiklos aplinkos“⁴². K. Harris taip pat teigia, kad JAV lyderystė „kosmose yra labai svarbi mūsų ekonominiam klestėjimui, mūsų mokslo ir technologijų pažangai, o stiprėjančios didžiosios galios konkurencijos metu – mūsų nacionaliniam saugumui“⁴³. Tai galime traktuoti kaip užuominą į didėjanti Kinijos kosmoso sektorių ir iš to kylančią konkurenciją. Kalbėdama apie šių normų svarbą, ji taip pat pabrėžė, kad taisyklės turėtų „būtų vykdomos saugiai, veiksmingai ir tvariai, konsultuojantis su civilinėmis ir komercinėmis suinteresuotosiomis šalimis“⁴⁴. Akcentuodama jų aktualumą, K. Harris sakė, kad „taisyklės skatins naujoves ir sudarys sąlygas konkurencijai, sustiprins Amerikos, kaip globalios valstybės, rolę, <...> ir bus lanksčios“⁴⁵. Viceprezidentės teigimu, „taisyklės ir normos yra bendri principai, kuriais vadovaujamosi, žmonių ir bendruomenių elgesys. Tai bendras supratimas, kas yra

⁴² JAV Baltieji rūmai, „Remarks by Vice President Harris and President Emmanuel Macron of France in Meeting on Space Cooperation“, The White House, žiūrėta 2023 m. kovo 1 d., <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/11/30/remarks-by-vice-president-harris-and-president-emmanuel-macron-of-france-in-meeting-on-space-cooperation/>.

⁴³ JAV Baltieji rūmai, „Remarks by Vice President Harris At National Space Council Meeting“, The White House, žiūrėta 2023 m. kovo 1 d., <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/09/09/remarks-by-vice-president-harris-at-national-space-council-meeting/>.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*

teisinga, kas yra negerai ir kas yra priimtina. <...> taisyklės ir normos sukuria tvarkos ir stabilumo jausmą⁴⁶. Apibendrinant šiuos viceprezidentės žodžius, matome, kad JAV yra suinteresuotos ir toliau kurti taisykles bei normas kosmoso tyrinėjimų srityje.

Tačiau joms reikalingos sąjungininkės. 2020 m. tuometinis NASA administratorius Jim Bridenstine pasakė: „svarbu yra tai, kad viso pasaulio šalys nori būti to dalimi. Tai yra nacionalinės galios elementas“⁴⁷. Jis pridūrė, kad „dalyvavimas „Artemis“ programoje priklauso nuo to, ar šalys laikosi „elgesio normų, kurias tikimės matyti“ kosmose“⁴⁸. Visa tai rodo, kad tiek NASA, tiek JAV yra suinteresuotos Amerikos lyderystės stiprinimu pasitelkiant institucijas, normas ir taisykles tarptautiniu lygiu. NASA tarptautinio bendradarbiavimo interesus atspindi jos aktyvus noras, kad prie „Artemis“ susitarimų prisijungtų kuo daugiau valstybių. Šalys, pasirašiusios susitarimus, taip išreiškia norą prisidėti prie kosminių tyrinėjimų ir mokslo tobulėjimo, o tai yra naudinga pačiai NASA. JAV politikai aukščiausiu lygiu kalbasi apie suinteresuotų valstybių galimą prisijungimą prie programos, pavyzdžiui, 2020 m. lapkričio 30 d., kai K. Harris susitiko su Prancūzijos prezidentu Emanueliu Makronu, po kurio šalis pareiškė apie norą prisijungti prie susitarimų.

NASA aktyviai gina JAV nacionalinius interesus, griežtai atsisakydama kosminėje veikloje dirbti kartu su Kinija. Tiesa, to daryti neleidžia ir 2011 m. priimtas „Wolf Amendment“, draudžiantis agentūrai bendradarbiauti su Kinija be specialaus JAV Kongreso leidimo⁴⁹. PI teorijoje taikoma priklausomybės nuo kelio sąvoka, pritaikyta šiame kontekste, atskleidžia, kad didėjanti Kinijos įtaka globaliu mastu bei agresyvūs Rusijos pastarųjų metų veiksmai užkirto kelią NASA agentūrai bendradarbiauti su šiomis valstybėmis, didelį dėmesį skiriant šalies viduje pagamintoms technologijoms. Verta prisiminti, kad iki 2020 metų NASA naudojo rusišką „Soyuz“ raketą, skraidindamos savo astronautus į TKS, tačiau nuo tų metų ją pakeitė „SpaceX“ gaminama „Crew Dragon“ raketa. Taigi, tokie instituciniai pokyčiai yra labai svarbūs, siekiant suprasti JAV siekį parengti „Artemis“ programą bei juos lydinčius susitarimus.

Galima atrasti argumentų, kodėl JAV būtų naudinga, jei „Artemis“ susitarimų nepasirašytų Kinija bei Rusija. Oficiali Kinijos politika teigia, kad šalis iki 2045 m. turi tapti svarbiausia kosmoso galia. Tai reiškia branduolinį kosminį laivyną, kosminį transportą žmonėms ir kasybos kolonijas Mėnulyje, Marse

⁴⁶ JAV Baltieji rūmai, „Remarks by Vice President Harris on the Ongoing Work to Establish Norms in Space“, The White House, žiūrėta 2023 m. kovo 2 d., <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/04/18/remarks-by-vice-president-harris-on-the-ongoing-work-to-establish-norms-in-space/>.

⁴⁷ NASA, „Artemis Accords: Principles for cooperation in the civil exploration and use of the Moon, Mars, comets, and asteroids for peaceful purposes“, JAV, 2020, (žiūrėta 2023 m. sausio 4 d.) <https://www.nasa.gov/specials/artemis-accords/img/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf>

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ JAV vyriausybė, *Consolidated and Further Continuing Appropriations Act*, Vašingtonas, 2015, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-113publ235/html/PLAW-113publ235.html> (žiūrėta 2023 m. kovo 2 d.).

ir asteroiduose. Prezidentas Xi Jinping Kinijos kosmoso programą apibūdino kaip „dalį svajonės padaryti Kiniją stipresne“⁵⁰. Tuo pačiu metu Kinijos ir Rusijos partnerystė kenkia ir JAV nacionaliniam saugumui, ir kelia pavojų pačiam „Artemis“ susitarimų tikslui – kosminės prekybos plėtrai. Konkuruojantis aljansas kosmose galimai neleis „Artemis“ susitarimams peraugti į paprotinę tarptautinę teisę. Nepaisant to, tikėtina, kad Kinijai ir Rusijai prisijungus prie „Artemis“ susitarimų, susidurtume su kolektyvinių veiksmų problemomis, kai šios šalys naudotųsi sąjungininkų parama ir ištekliais, nenorėdamos aktyviai laikytis susitarimų. Tikėtina, kad normos ir taisyklės, numatytos susitarimuose, nepadėtų užtikrinti tarptautinės taikos ir bendradarbiavimo kosmoso srityje, jeigu dalyvautų priešiškos stovyklose esančios valstybės.

Apibendrinant galima sakyti, kad NASA interesai yra glaudžiai susiję su JAV nacionaliniais interesais – siekiama didinti šalies saugumą bei prestižą ir įtaką globaliu mastu, pasitelkiant švelniąją galią, kurios pavyzdys ir yra šie „Artemis“ susitarimai. Kintamasis „interesas“ PI teorijos kontekste padėjo atskleisti institucijos siekį parengti šiuos susitarimus per institucinių pokyčių, priklausomybės nuo kelio ir kolektyvinių veiksmų problemų sampratą.

Technologiniai pajėgumai

Kaip ir minėta, NASA yra gausiausiai finansuojama kosminė organizacija pasaulyje (2022 m. – 25,4 mlrd. JAV dolerių) ir aktyviai dirbanti su savo komerciniais partneriais, siekdama sumažinti išlaidas⁵¹. Tiesa, nors šios institucijos ištekliai ir technologiniai pajėgumai yra dideli, ji yra suinteresuota, kad prie „Artemis“ programos ir susitarimų prisijungtų kuo daugiau valstybių, taip skatindamos projekto efektyvumą ir mastą. Pažvelgus šiek tiek atgal, NASA biudžetas buvo didžiausias septintajame dešimtmetyje, kai JAV vykdė „Appolo“ programą. Po to, kai JAV laimėjo lenktynes į Mėnulį prieš Sovietų Sąjungą, biudžeto paskirstymas agentūrai ženkliai sumažėjo. 2021 fiskaliniiais metais, turėdama 23,2 milijardo JAV dolerių metinį biudžetą, t. y. mažiau nei 0,5 proc. viso JAV federalinio biudžeto, NASA išlaikė daugiau nei 312 000 darbo vietų Jungtinėse Valstijose ir sukūrė daugiau nei 64,3 milijardo dolerių bendros ekonominės vertės⁵².

PI teorijoje dominuojanti priklausomybės nuo kelio samprata šiame kontekste padeda atskleisti, kodėl žmonių kelionės į Mėnulį užtruko sąlygiškai ilgai. Tarptautiniams santykiams didelę įtaką daro

⁵⁰ Reuters, „China's President Xi urges greater military use of space“, žiūrėta 2023 m. kovo 6 d., <https://www.reuters.com/article/us-china-defence-idUSBREA3E03H20140415>.

⁵¹ The Planetary Society, „NASA's FY 2023 Budget“, žiūrėta 2023 m. vasario 3 d., <https://www.planetary.org/space-policy/nasas-fy-2023-budget>.

⁵² NASA, „About NASA“, žiūrėta 2023 m. kovo 17 d., <https://www.nasa.gov/about/index.html>.

geopolitinė šalių konkurencija, tad, kai po Šaltojo karo JAV tapo svarbiausia hegemonine galia pasaulyje, ji galėjo susikoncentruoti į išteklių skirstymą kitoms sritims. Pastaruoju metu Kinija ambicingai investuoja į savo kosminę programą ir oficialiai deklaruoja tikslą nuskraidinti žmones į Mėnulį, tad JAV pradėjo agentūrai NASA skirti didesnes biudžeto dotacijas, kurių 50 proc. šiuo metu sudaro investicijos į kosminių skrydžių organizavimą.

„Artemis 3“ misija, numatyta 2025 m. pabaigoje, išsiųs keturių žmonių įgulą į Mėnulį, kur jie nusileis netoli pietų ašigalio – pirmą kartą nuo 1972 m. Nusileidimo įrenginį sukurs amerikiečių milijardieriaus Elono Musko vadovaujama „SpaceX“ įmonė. Kaip sakė NASA administratoriaus pavaduotoja Pam Melroy, NASA džiaugiasi „visomis komercinėmis programomis, nes tai leis mums įgyvendinti savo strategiją su mažesnėmis išlaidomis“⁵³. Vis didėjantis NASA bendradarbiavimas su privačiomis organizacijomis sukuria tam tikrus grįžtamojo ryšio efektus – privačių veikėjų rolė kosmoso tyrinėjimų sektoriuje didėja, todėl ir kosminė teisė vis labiau atsižvelgia į jų interesus. Taigi, nors NASA biudžetas, palyginti su kitų organizacijų, yra didelis, tačiau NASA vis tik turi bendradarbiauti ir su privačiomis įmonėmis. Tai reiškia, kad joms turi būti sudarytos tam tikros sąlygos gauti išteklius iš tų kosminių kūnų, kuriuose vyksta tyrinėjimai, o tai ilgainiui gali pakeisti privačių ir valstybinių veikėjų dinamiką kosmose.

Apibendrinant, „technologinių pajėgumų“ kintamojo analizė atskleidė, kad NASA yra gausiausiai finansuojama kosminė institucija pasaulyje, tačiau, nepaisant to, ji turi bendradarbiauti ir su privačiais veikėjais. PI teorijoje naudojamos priklausomybės nuo kelio bei grįžtamojo ryšio efektų sąvokos parodo, kad NASA siekis įgyvendinti „Artemis“ susitarimus kalba ir apie jos norą plėsti savo technologines galimybes kosmoso tyrinėjimų srityje.

Politinė ideologija

Kaip minėta, NASA yra federalinė JAV kosmoso agentūra, todėl jos politinė ideologija yra paremta JAV ideologija ir interesais. Interpretuojant mokslininką Joseph Nye, galime teigti, kad NASA tarptautinės iniciatyvos tarnavo kaip švelniosios arba kooptyvinės galios agentai, o ne kietoji prievartos ar komandų galia⁵⁴. Nye teigia, kad „švelnioji kooptyvinė galia yra tokia pat svarbi, kaip ir kietoji galia. Jei valstybė gali priversti savo galią atrodyti teisėta kitų akyse, ji susidurs su mažiau pasipriešinimo jos norams. Jei ji gali paremti institucijas, kurios verčia kitas valstybes norėti nukreipti arba apriboti savo

⁵³ Mitsuru Obe, „NASA chief: Free world locked in moon race against China“, NikkeiAsia, žiūrėta 2023 m. balandžio 18 d., <https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/Interview/NASA-chief-Free-world-locked-in-moon-race-against-China>.

⁵⁴ Joseph S. Nye Jr., „Soft power“ *Foreign Policy* 80 (1990): 153–171.

veiklą dominuojančios valstybės pageidaujama būdu, ji gali būti apsaugota nuo brangiai kainuojančio prievartos ar griežtos valdžios naudojimo“⁵⁵. Taigi, JAV naudoja švelniąją galią, siekdama įtvirtinti savo politinę ideologiją globaliu mastu, prie ko ženkliai prisideda ir tarpvalstybinis bendradarbiavimas „Artemis“ programoje.

„Politinės ideologijos“ kintamajam pritaikant istorinio institucionalizmo požiūrį, galėtume akcentuoti ir „amerikietiškos svajonės“ konceptą. JAV ilgus metus vadovaujasi tam tikru pasakojimu apie nuolatinę pažangą, tvirtą individualizmą ir laisvą verslą. Valstybė siekia užimti pirmąją vaidmenį pasaulyje ir priversti kitas šalis taip pat juo patikėti. „Artemis“ susitarimų tikslas yra suburti kuo didesnę tarptautinę bendruomenę, todėl galime drąsiai teigti, kad istoriniai įvykiai, leidę JAV tapti hegemonine valstybe pasaulyje, ir priklausomybės nuo kelio samprata labai prie to prisideda.

Priklausomybės nuo kelio samprata, pritaikyta šiame kontekste, atskleidžia, kad JAV siekis vadovauti tarptautiniams kosmoso tyrinėjimams, taikant prieš tai minėtus principus, turi svarios įtakos ir NASA agentūros pozityviam požiūriui į „Artemis“ susitarimus, ypač dėl juose esančios nuostatos apie valstybių teises į kosminius išteklius. Tai rodo, kad amerikiečių politinė ideologija yra paremta nacionaliniais interesais ir siekiu užtikrinti šalies dominavimą globaliu mastu, kviečiant prie susitarimų ir pačios „Artemis“ programos prisijungti kuo daugiau valstybių.

Taigi, istorinio institucionalizmo prieiga gali paaiškinti, kaip kintamasis „politinė ideologija“ prisideda prie teigiamos NASA reakcijos į „Artemis“ susitarimus, naudojant kelio priklausomybės sampratą bei suprantant, kaip susitarimuose esančios nuostatos prisideda prie laisvos rinkos, kapitalizmo ir pažangos auginimo, naudojant JAV švelniąją galią.

4.2. Kinijos nacionalinė kosmoso administracija

Kinijos nacionalinė kosmoso administracija (toliau – CNSA) yra Kinijos vyriausybės organizacija, įkurta 1993 m., kad vykdytų nacionalinę kosmoso veiklą. Pagrindinis dokumentas, kuriame numatyti Kinijos interesai bei veikla kosminėje erdvėje yra 2022 m. išleista „Kinijos kosmoso programa: 2021 m. perspektyva“⁵⁶. Kinija yra greičiausiai auganti kosminė galia pasaulyje, turinti didelių ambicijų ir metanti tiesioginį iššūkį JAV. Kinija nėra pasirašiusi „Artemis“ susitarimų ir, atrodo, kad siekia sukurti savo institucinę kosmoso tvarką – tokią, kuri būtų naudinga jai, o ne Jungtinėms Valstijoms.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Xinhua, „China's Space Program: A 2021 Perspective“, English.gov.cn, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/202201/28/content_WS61f35b3dc6d09c94e48a467a.html.

Interesai

„Kinijos kosmoso programa: 2021 m. perspektyva“ dokumente aiškiai įvardyta, kad Kinija siekia tyrinėti kosmosą taikiais tikslais, ir tai yra suderinama su „Artemis“ susitarimuose numatytu tokiu pačiu principu. Dokumente taip pat įvardyta, kad „Kinija laikosi inovacijomis grindžiamos, koordinuotos, veiksmingos ir taikios pažangos, pagrįstos bendradarbiavimo ir dalijimosi principais, siekdama užtikrinti aukštos kokybės kosmoso pramonę“⁵⁷. Turėdama aukštas kosmoso ambicijas, Kinija kuria savo nacionalinį identitą ir vadovaujasi racionalių pasirinkimų – ir toliau kurti savo, kaip alternatyvos Vakarams, įvaizdį.

Kalbant apie institucinį bendradarbiavimą, įdomu tai, kad abiejuose dokumentuose šis principas yra numatytas: Kinijos kosmoso programa sako, kad Kinija „aktyviai dalyvauja aukšto lygio tarptautiniuose mainuose ir bendradarbiavime bei plečia pasaulines viešąsias kosmoso technologijų ir produktų paslaugas“⁵⁸, o „Artemis“ susitarimuose koordinavimo samprata labiau taikoma bendradarbiavimui dėl juose minimų „saugumo zonų“⁵⁹. Žinoma, oficialią Kinijos politiką reikėtų interpretuoti kritiškai, tačiau bent jau formaliai šie principai yra suderinami. Abiejuose dokumentuose taip pat kalbama apie geresnių sąlygų sudarymą komerciniams veikėjams, tačiau Kinijos programoje apie tai kalbama nuosaikiau.

Galia PI teorijos ir kintamojo „interesas“ kontekste yra labai svarbus elementas. Siekdama savo nacionalinių interesų ir atmesdama JAV siūlomus „Artemis“ susitarimus, Kinija didina savo struktūrinę galią visame pasaulyje. Panašu, kad greitai metu Kinija pasiūlys naują institucinę tvarką, lydinčią jos planuojamą „Chang'e Project“ programą, kurios tikslas – nuskraidinti kinų astronautus į Mėnulį.

Technologiniai pajėgumai

Didžiulė techninė kompetencija ir finansiniai ištekliai, kurių reikia norint sukurti pakankamai galingas raketas, kad galėtų sėkmingai nugabenti naudinguosius krovinius į orbitą, daugumai šalių

⁵⁷ Xinhua, „China's Space Program: A 2021 Perspective“, English.gov.cn, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/202201/28/content_WS61f35b3dc6d09c94e48a467a.html.

⁵⁸ Xinhua, „China's Space Program: A 2021 Perspective“, English.gov.cn, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/202201/28/content_WS61f35b3dc6d09c94e48a467a.html.

⁵⁹ NASA, *Artemis Accords: Principles for cooperation in the civil exploration and use of the Moon, Mars, comets, and asteroids for peaceful purposes*, JAV, 2020, <https://www.nasa.gov/specials/artemis-accords/img/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf> (žiūrėta 2023 m. sausio 7 d.).

neleidžia plėtoti vietinių paleidimo pajėgumų. Būtent todėl didžioji dauguma šalių vykdomos savo misijas kosmose priklauso nuo užsienio raketų, pavyzdžiui, net JAV naudojami užsienyje pagamintomis raketomis, kad paleistų kai kuriuos palydovus. Tačiau Kinija atmeta šią tendenciją – beveik visi šiuo metu orbitoje esantys Kinijos palydovai buvo paleisti naudojant Kinijoje pagamintas raketas.

Technologinis determinizmas yra redukcionistinė teorija, kuri daro prielaidą, kad visuomenės technologijos progresuoja vadovaudamosi savo vidine efektyvumo logika, kartu nulemdamos socialinės struktūros ir kultūrinių vertybių raidą⁶⁰. Technologinio determinizmo teorija galėtų būti pritaikyta ir analizuojant kintamąjį „technologiniai pajėgumai“ CNSA kontekste. Visų pirma, Kinijos gebėjimas būti beveik nepriklausoma nuo užsienio technologijų galimai lėmė jos stiprų neigiamą atsaką JAV vadovaujamai „Artemis“ programai. Antra, technologinis Kinijos determinizmas gali padėti formuoti ir Kinijos identitą – kuo šalis bus labiau nepriklausoma ir stipresnė savo kosminiu sektoriumi, tuo daugiau piliečių jausis tvirtesni ir labiau tikės projektuojama „taikonautų“ vizija.

Atrodo, kad CNSA priklausomybė nuo kelio buvo aiški jau 2017 m., kai Kinijos Liaudies Respublikos komunistų partijos generalinis sekretorius Xi Jinping oficialiai paskelbė apie Kinijos planus iki 2049-ųjų tapti galingiausia valstybe pasaulyje⁶¹. Daugiau nei penktadalis visų Kinijos paleidimų įvyko vien 2018 m. ir 2019 m. Be to, 38 Kinijos paleidimai 2018 m. yra didžiausias per vienerius metus bet kurioje XXI a. šalyje⁶². Kinijos turimi instituciniai išteklių ir pasirinkta ilgalaikė strategija tenkina jos interesus, kurie yra susiję su šalies, kaip alternatyvos JAV siūlomai ideologijai, stiprinimu.

Apibendrinant galima sakyti, kad CNSA technologiniai pajėgumai šiandien yra vieni didžiausių pasaulyje. PI teorijos sąvokos „priklausomybė nuo kelio“, „technologinis determinizmas“ bei „institucinė tvarka“ gali padėti paaiškinti kintamojo „technologiniai pajėgumai“ vaidmenį neigiamos Kinijos reakcijos į JAV pristatytus „Artemis“ susitarimus atžvilgiu.

Politinė ideologija

Kinijos nacionalinė kosmoso administracija vadovaujasi Kinijos komunistų partijos strategija, kurios tikslas yra sukurti tam tikrą Kinijos svajonę kaip alternatyvą „amerikietišškai svajonei“. Kinijos

⁶⁰ Mihály Héder, „AI and the resurrection of Technological Determinism“ *Információs Társadalom* 21, No. 2 (2021): 119–130.

⁶¹ The Independent, „China reveals plan to become world's biggest superpower within 30 years“, žiūrėta 2023 m. balandžio 2 d., <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-global-leader-national-congress-xi-jinping-worlds-biggest-superpower-within-30-years-a8012841.html>.

⁶² Center for Strategic & International Studies, „How is China Advancing its Space Launch Capabilities?“, CSIS, žiūrėta 2023 m. vasario 8 d., <https://www.csis.org/analysis/how-china-advancing-its-space-launch-capabilities>.

kosmoso pajėgumai tarnauja keliems strateginiams tikslams, įskaitant ekonominį vystymąsi, saugumą ir prestižą. Vidaus politika paaiškina kai kuriuos brangiausius ir sudėtingiausius Kinijos kosmoso tikslus – kai Kinija nusileis tolimojoje Mėnulio pusėje arba Marse arba išsiųs žmogų į kosmosą, Kinijos komunistų partija galės sakyti, kad taip ji atkuria Kinijos tarptautinę padėtį. Tai svarbu dėl nacionalistinių pasakojimų apie Kinijos „pažeminimo šimtmetį“ ir tai svariai prisideda prie nacionalinio Kinijos tautos identiteto stiprinimo.

Kaip minėta, Kinija geba save aprūpinti technologiškai be didesnės pagalbos iš užsienio partnerių. Tokia strateginė kultūra, akcentuojanti autonomiškumą, lemia, kad Kinija prieštarauja „Artemis“ susitarimams. Bandant paaiškinti tokį Kinijos pasirinkimą, labiau tinkamas istorinis nei normatyvinis institucionalizmas, mat oficialiai tiek „Artemis“ susitarimuose, tiek oficialiuose Kinijos dokumentuose numatyti principai iš esmės sutampa, tačiau istoriškai susiklostė, kad šalis siekia tapti didžiausia JAV konkurente tarptautinėje arenoje. Pabrėžtina, kad institucijos nėra lengvai keičiamos ir turi didžiulę įtaką ateities valstybių bendradarbiavimui.

4.3. Roscosmos

„Roscosmos“ yra Rusijos valstybinė korporacija, įkurta 2015 m. rugpjūčio mėn., siekiant įgyvendinti visapusišką Rusijos kosmoso pramonės reformą. Valstybinė kosmoso korporacija „Roscosmos“ užtikrina Rusijos vyriausybės kosmoso programos įgyvendinimą ir jos teisinį reguliavimą. „Roscosmos“ taip pat teikia užsakymus kosminės įrangos ir kosminės infrastruktūros objektų kūrimui, gamybai ir tiekimui. Šią agentūrą tiesiogiai valdo Rusijos kosminės pajėgos, vadovaujamos generolo pulkininko Aleksandro Golovko. „Roscosmos“ nesutiko prisijungti prie „Artemis“ susitarimų dėl neva pernelyg didelės JAV įtakos bei siekio dominuoti kosmoso sektoriuje. Užuoat prisijungusi, kosminių tyrinėjimų srityje Rusija nusprendė bendradarbiauti su Kinija.

Interesai

„Roscosmos“ viešosios diplomatijos tikslai yra skirti stiprinti Rusijos nacionalinio saugumo interesus. Pagal federalinės valdžios strategiją, kosmoso politika yra šalies nacionalinio suvereniteto ir galios įtvirtinimo priemonė, taip pat ir veiksmingas komunikacijos kanalas. Atrodo, kad Rusijos strategija ir pagrindiniai interesai Jungtinėse Tautose bei kitose institucijose daugiausiai susiję su siekiu blokuoti ir diskredituoti augantį JAV komercinį ir karinį vaidmenį kosmose.

Rusija itin kritikuoja „Artemis“ susitarimus dėl neva pernelyg didelio JAV centrismo ir pastarosios šalies siekio pasinaudoti kosminiuose kūnuose esančiais ištekliais. Rusija oficialiai teigia, kad jos tikslas yra užtikrinti, kad Mėnulis „būtų laikomas visos žmonijos turtu“⁶³. Po to, kai susitarimai buvo paskelbti, Kremliaus atstovas spaudai Dmitrijus Peskovas primygtinai reikalavo, kad būtų atlikta išsami analizė, siekiant patikrinti, ar susitarimai yra suderinami su Kosmoso erdvės sutartimi, ypač atsižvelgiant į tai, ką jis pavadino „bandymu privatizuoti“ ir pretenzijas į suverenitetą, turėdamas omenyje susitarimuose nurodomas „saugias zonas“⁶⁴. Jo nuomone, jeigu Rusija pasirašys „Artemis“ susitarimus, ji faktiškai patvirtins, kad sutinka su JAV dominavimo kosmoso geopolitinėje erdvėje. Taip yra todėl, kad „Artemis“ susitarimai yra NASA idėja – jie nekilo iš tarptautinio forumo, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų. Be to, jeigu „Artemis“ susitarimai taptų tarptautine paprotine teise, JAV įgautų aiškų konkurencinį pranašumą Kinijos ir Rusijos atžvilgiu dėl savo stipraus komercinio sektoriaus kosmoso srityje. Be to, Rusijos tarptautinių reikalų tarybos ekspertas Danilas Bočkovas teigė, kad „Artemis“ projektas yra imituojantis kosminę NATO“⁶⁵. Naudodami tokia diskursyvinę galią, Rusijos atstovai bando sukurti didelę priešpriešą tarp Rusijos ir JAV, teigdami, kad vienintelis šių susitarimų tikslas yra sustiprinti JAV vaidmenį pasaulyje, o tai nėra paranku Rusijos interesams.

Šiandien Rusija vis dar stengiasi atrasti XXI a. kosmoso sėkmės formulę. Buvęs ministras pirmininkas Dmitrijus Medvedevas apie Rusijos padėtį kosmose pasakė, kad „tai ne tik prestižo, tai ir nacionalinio saugumo klausimas“⁶⁶. 2021 m. jis priekaištavo D. Rogozinui bei „Roscosmos“ komandai ir sakė: „Turime nustoti kurti ateities planus, nustoti kalbėti apie tai, kur mūsų misijos nusileis 2030 m., o pradėti dirbti ir padaryti daugiau.“⁶⁷ 2017 m. buvo įvykdytas tik vienas komercinis paleidimas, tad jis perspėjo, kad „Roscosmos“ turi „aktyviau komercializuoti kosmoso pramonę ir didinti Rusijos komercinių paleidimų tarptautinės rinkos dalį“⁶⁸.

Svarbu akcentuoti, kad nuo karo Ukrainoje pradžios Rusija prarado iki tol buvusius partnerius kosmoso srityje – NASA ir EKA. Pasikeitė ir JAV retorika, kuri pradėjo aktyviai smerkti Rusijos

⁶³ Russia Maritime Studies Institute (vert. Anna Davies), „*The Fundamentals of the Russian Federation's State Policy in the Field of Space Activities for the Period up to 2030 and beyond*“, U.S. Naval War College, žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d. https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=rmsi_research.

⁶⁴ Andrew Osborn, Maria Kiselyova, „Russia Questions U.S. Commitment to Space Treaty After Trump's Mining Order“, Reuters, žiūrėta 2023 m. balandžio 4 d., [Russian space agency calls Trump's reaction to SpaceX launch "hysteria" | Reuters](https://www.reuters.com/technology/space/russian-space-agency-calls-trumps-reaction-to-spacex-launch-hysteria-2023-04-04/).

⁶⁵ Deng Xiaoci, Fan Anqi, „China, Russia to sign new 5-year space cooperation program, build intl lunar station by 2035: Roscosmos“, Global Times, 2021, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., <https://www.globaltimes.cn/page/202112/1243731.shtml>.

⁶⁶ TASS, „Russia has potentials for putting into practice ambitious space projects, says Medvedev“, 2021, žiūrėta 2023 m. kovo 15 d., <https://tass.com/science/1277039>.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*

veiksmus ir autoritarines ambicijas tarptautinėje arenoje. Tai lėmė, kad Rusija atsigrėžė į kitą svarbią kosminę galią – Kiniją. D. Rogozinas teigė, kad „Rusija dirbs su partneriais, su kuriais iš pradžių nenorėjo bendradarbiauti, ir darys tai atvirai su bet kuria šalimi, kuri nebijo JAV sankcijų“⁶⁹. Nuisukus nuo JAV ir EKA, vienintelė galima partnerė – Kinija. Atrodo, kad tokia priklausomybė nuo kelio, kai Rusijai tenka keisti esminius strateginius partnerius, prisidės ir prie šalies sektoriaus padėties. Sunku pasakyti, ar Rusijai naudingas bendradarbiavimas su Kinija, nes ji, tikėtina, siekia panaudoti ilgametę Rusijos patirtį kosmoso technologijų srityje, tačiau tampa aišku, kad tiek Kinija, tiek Rusija nori kitokios tarptautinės institucinės tvarkos kosmoso srityje bei siekia kurti alternatyvą.

Apskritai, normatyvinis PI gali padėti paaiškinti Rusijos sprendimą nepalaikyti „Artemis“ susitarimų, atsiremiant į kitus šalies bei jos oficialios kosmoso agentūros „Roscosmos“ susitarimus. Naudojant priklausomybės nuo kelio bei diskursyvinės logikos sampratas, matome, kad Rusija aktyviai kuria įvaizdį, jog šie susitarimai tik sustiprins JAV įtaką tarptautinėje arenoje, o tai prieštarauja jų interesams.

Technologiniai pajėgumai

„Roscosmos“ finansiniai ištekliai yra itin riboti. Dešimtajame dešimtmetyje Rusijai pavyko sėkmingai patekti į komercinę rinką dėl įvairių veiksnių, įskaitant mažas sąnaudas, aktyvius pirkėjus (iš Vakarų ir Kinijos) ir didelių „paveldėtų“ sovietinių kosmoso produktų, ypač paleidimo įrenginių, atsargų. Ši situacija atspindi ryškia priklausomybę nuo kelio – Šaltojo karo metu, vykus geopolitinei konkurencijai tarp JAV ir Rusijos, sovietai investavo milžiniškas lėšas į savo kosmoso sektorių, todėl iki šiol Rusija turi gerų specialistų, žinių bei technologijų. Tačiau, kadangi šis raketų ir kitų technologijų palikimas pamažu nyksta, kainos krinta, ypač paleidimo sektoriuje, o iš komercinių įmonių dabar galima įsigyti įvairių naujų produktų, kurių „Roscosmos“ negali pagaminti arba negali pasiūlyti panašios kokybės ir už panašią kainą. Neaiškus ir labai nuo naftos priklausomas Rusijos valstybės biudžetas yra dar viena problema, su kuria susiduria dabar iš naujo centralizuota kosmoso pramonė.

Rusija neturi daugkartinių raketų (tokių, kokias kuria „SpaceX“), o daugelis naujų technologijų, kurios skatina pasaulinę kosmoso paslaugų rinką, yra iš mažų komercinių pradedančiųjų įmonių. Tačiau Rusijai trūksta gyvybingos privataus ir rizikos kapitalo rinkos – reikalaujama, kad būsimi kosmoso verslininkai užsiregistruotų Federalinėje saugumo tarnyboje, ir trūksta teisinio režimo intelektinės

⁶⁹ Kristin Fisher, „Russia’s space agency warns US sanctions could ‘destroy’ cooperation on the International Space Station“, CNN, žiūrėta 2023 m. balandžio 5 d., <https://edition.cnn.com/2022/02/24/politics/russian-space-agency-us-sanctions-international-space-station/index.html>.

nuosavybės apsaugai palaikyti. Be to, „Roscosmos“ traktuoja besikuriančias įmones kaip potencialius konkurentus dėl valstybės lėšų ir aktyviai blokuoja jų vystymąsi. Labai centralizuota biurokratija ir valdymo procesai iš viršaus į apačią slopina naujoves, kartu skatindami korupciją. Galiausiai, iki 2014 m. Rusijos kosmoso įmonės nuolat pirkdavo aukštos kokybės Vakarų gamybos komponentus savo palydovams, sukurdamos tam tikrą priklausomybės ryšį. Putino sprendimas įsiveržti į Ukrainą nutraukė tuos santykius ir privertė „Roscosmos“ arba ieškoti alternatyvių tiekėjų, arba atkurti Rusijos gamybos linijas – tai brangiai kainuojančios ir daug laiko reikalaujančios pastangos, kurios iki šiol buvo nesėkmingos.

Nors Rusijos pareigūnai laikosi ambicingos pozicijos dėl vaidmens ir numatytų projektų kosmoso sektoriuje, pirmoji išvada vis dėlto nepaneigiama: jos pramonės konkurencingumą smarkiai griauna tarptautinė konkurencija. Rusijos kosmoso bendruomenės ekspertams Rusija nebeturi priemonių racionalizuoti sektorių, kuris dabar veikia išlikimo režimu. Be didelių komercinių ir mokslo laimėjimų sunku išlikti kosmoso technologijų ir pramonės priešakyje, kita vertus, ir konkuruoti su kitomis jėgomis. Taigi, tokios tarptautinės normos, kurios yra numatytos „Artemis“ susitarimuose ir didinančios privačių veikėjų įtaką sektoriuje, gali būti viena iš priežasčių, kodėl Rusija juos traktuoja kaip nenaudingus.

Be to, „Roscosmos“ žmogiškieji ištekliai taip pat yra riboti. Jaunos ir kvalifikuotos darbo jėgos trūkumas spartina pramonės žinių praradimą. Profesinės krizės sąlygomis kosmoso pramonė nebetrūkia naujos kartos, kuri nusigręžia naftos ir dujų sektoriaus naudai, taip pat ir IT įmonių su geresnėmis jaunų absolventų darbo apmokėjimo sąlygomis. Taigi, toks žmogiškojo kapitalo trūkumas atskleidžia dar vieną Rusijos kosmoso sektoriaus silpnybę ir gali prisidėti prie jos nenoro palaikyti „Artemis“ susitarimų.

Taigi, atlikta kokybinė atvejo analizė su kintamuoju „technologiniai pajėgumai“ atskleidė Rusijos kosminio sektoriaus silpnybes, tokias kaip išteklių – tiek žmogiškųjų, tiek finansinių – trūkumą. Šalies sprendimas nepalaikyti „Artemis“ susitarimų gali būti traktuojamas ir kaip bandymas apsaugoti ar šiek tiek pavėlinti kosminę konkurenciją, kad Rusijos sektorius sustiprėtų, bendradarbiaudamas su tokiomis šalimis, kaip Kinija, ir galėtų prisidėti prie taisyklių kosmose apibrėžtumo.

Politinė ideologija

Kaip minėta, „Roscosmos“ veiksmai yra paremti Rusijos nacionaline politine ideologija ir strateginiais tikslais. Esminiai principai yra išdėstyti 2017 m. išleistame dokumente „Rusijos Federacijos

valstybės politikos kosmoso veiklos srityje pagrindai laikotarpiui iki 2030 m. ir vėliau⁷⁰. Vienas iš didžiausių Rusijos politinės ideologijos tikslų – skatinti sovietinės nostalgijos plėtrą šalies viduje ir buvusiose Sovietų Sąjungos valstybėse. Būtent todėl Rusijos, kaip stiprios ir nepriklausomos valstybės, atmetančios Vakarų interesus, įvaizdis yra toks svarbus prezidentui Vladimirui Putinui, kuris atsisakė pasirašyti „Artemis“ susitarimus. Rusijos lyderių suvokimu, remiantis jų anksčiau išsakytais teiginiais, šalis turi daryti viską, kad sumažintų Vakarų įtaką pasaulyje. Stiprindamas Rusijos, kaip stiprios, nepriklausomos ir galingos valstybės įvaizdį, jis siekia atgaivinti ir iš naujo konstruoti vis blėstantį sovietinį identitą tautos viduje.

Idomu tai, kad, nors Rusija ir JAV visuomet turėjo skirtingas politines ideologijas, Tarptautinė kosmoso stotis (toliau – TKS) daugelį metų buvo tarptautinio solidarumo etalonas. Atrodo, kad geopolitinės įtampos likdavo Žemėje, o astronautams pakilus į kosmosą, jos būdavo pamirštos. TKS bendradarbiavo JAV, Rusija, Europa, Japonija ir Kanada, tačiau 2022 m. liepos 26 d. pareiškė, kad šalis pasitraukia iš TKS nuo 2024 m. Nors NASA atmetė tokius teiginius, Ukrainos konfliktas tiesiogiai paveikė bendradarbiavimą kosmose ir atskleidė Rusijos norą naudoti TKS strateginėms deryboms. Rusija ir EKA atšaukė aukšto lygio kosmoso bendradarbiavimą, todėl buvo atidėta „ExoMars“ programa, atšaukė bendras Mėnulio misijas; Rusija atšaukė visą savo personalą iš Kourou kosmodromo Prancūzijos Gvianoje ir sustabdė bet kokį kosminį bendradarbiavimą su EKA⁷¹.

Vertinant kintamąjį „politinė ideologija“, matome, kad tarp „Artemis“ susitarimų ir Rusijos oficialios politikos yra ir panašumų, ir skirtumų. Pavyzdžiui, „Artemis“ susitarimai nepaneigia valstybių vaidmens, tačiau taip pat pabrėžia ir svarbą bendradarbiauti su privačiais veikėjais bei tarptautinėmis organizacijomis⁷². Tiesa, yra ir panašumų – abu dokumentai kalba apie tvarią veiklą kosmose, taikų tyrinėjimą ir atvirumo svarbą. Taigi, atrodo, kad Rusijos sprendimas nepalaikyti susitarimų yra grįstas siekiu mažinti JAV įtaką tarptautinėje arenoje, nors normos ir institucinė aplinka, kurią jie sukuria, yra labiau panaši į Rusijos oficialią politiką nei jai prieštarauja.

⁷⁰ Russia Maritime Studies Institute (vert. Anna Davies), „*The Fundamentals of the Russian Federation's State Policy in the Field of Space Activities for the Period up to 2030 and beyond*“, U.S. Naval War College, žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d. https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=rmsi_research.

⁷¹ Namrata Goswami, „Great Power Competition and/or Cooperation in Space: The State of Play“, Perry World House, žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d. <https://global.upenn.edu/sites/default/files/perry-world-house/space-goswamithoughtpiece.pdf>.

⁷² NASA, „*Artemis Accords: Principles for cooperation in the civil exploration and use of the Moon, Mars, comets, and asteroids for peaceful purposes*“, JAV, 2020, <https://www.nasa.gov/specials/artemis-accords/img/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf> (žiūrėta 2023 m. sausio 7 d.).

5. Tarpvalstybinio veikėjo reakcijos analizė

5.1. Europos kosmoso agentūra

Europos kosmoso agentūra (toliau – EKA) yra tarpvyriausybinių organizacija, įkurta 1975 m., kurios misija yra „formuoti Europos kosmoso pajėgumų plėtrą ir užtikrinti, kad investicijos į kosmosą būtų naudingos Europos ir pasaulio piliečiams“⁷³. Šiuo metu EKA priklauso 22 valstybės narės: Jungtinė Karalystė, Austrija, Norvegija, Rumunija, Šveicarija, Vokietija, Estija, Danija, Vengrija, Liuksemburgas, Graikija, Nyderlandai, Lenkija, Italija, Airija, Belgija, Čekija, Ispanija, Švedija, Suomija, Portugalija ir Prancūzija⁷⁴. Be to, Lietuva, Latvija ir Slovėnija yra asocijuotos narės. Nors EKA neturi teisės vienašališkai ratifikuoti „Artemis“ susitarimų, svarbi dalis jos valstybių narių išreiškė jiems paramą ir prisijungė (Prancūzija, Italija, Liuksemburgas, Lenkija, Rumunija, Jungtinė Karalystė).

Interesai

EKA strateginiai interesai yra dvilypiai – vieni susiję su Europos kaip autonominės kosmoso veikėjos, įvaizdžio stiprinimu, kiti – su pačios EKA institucinės galios stiprinimu. Šioje dalyje bus siekiama paaiškinti, kokią įtaką šie institucijos interesai galėjo padaryti jos teigiamai reakcijai į „Artemis“ susitarimus, naudojant PI kaip teorinį pagrindą.

Kaip 2022 m. NASA ir EKA pasirašant bendrą susitarimą sakė NASA vadovas Bill Nelson, „EKA „Lunar Pathfinder“ misija yra labai svarbi plėtojant ryšių infrastruktūrą, kuri reikalinga, kad užtikrintų ilgalaikį žmonių buvimą Mėnulyje. JAV ir Europai teikiant daugiau nei 70 proc. pasaulio Žemės mokslo duomenų, šis susitarimas nustatys būsimo tarptautinio bendradarbiavimo standartą tuo metu, kai mums labiausiai reikia pasaulinio bendradarbiavimo kovojant su klimato krize“⁷⁵. Toks diskursas rodo, kad NASA mato šią agentūrą kaip partnerę savo veiklose, įskaitant „Artemis“ programą.

Kaip minėta, EKA instituciją sudaro 22 valstybės narės, kurios ne visos priklauso Europos Sąjungai (toliau – ES), todėl apibrėžti organizacijos interesus, remiantis ES oficialia politika nebūtų tikslu. Šiuo metu pripažįstama, kad Europos kosminiai pajėgumai ženkliai nusileidžia JAV, todėl galėtume teigti,

⁷³ International Astronautical Federation, „European Space Agency: Space Agency and Office“, žiūrėta 2023 m. balandžio 7 d., <https://www.iafastro.org/membership/all-members/european-space-agency-esa.html>.

⁷⁴ The European Space Agency, „Member States & Cooperating States“, žiūrėta 2023 m. kovo 2 d., https://www.esa.int/About_Us/Corporate_news/Member_States_Cooperating_States.

⁷⁵ NASA, „NASA, ESA Finalize Agreements on Climate, Artemis Cooperation“, 2022, žiūrėta 2023 m. kovo 4 d., <https://www.nasa.gov/press-release/nasa-esa-finalize-agreements-on-climate-artemis-cooperation>.

kad EKA interesas yra stiprinti Europos, kaip autonominės kosmoso žaidėjos, įvaizdį. Motyvacija siekti institucinio bendradarbiavimo kosminėje veikloje aprašyta EKA konvencijos preambulėje: „Valstybės, šios Konvencijos šalys, atsižvelgdamos į tai, kad veiklai kosmoso srityje reikalingi žmogiškieji, techniniai ir finansiniai ištekliai yra tokie, kad jų neturi nė viena Europos šalis, [...] EKA turi juos suteikti ir skatinti Europos valstybių bendradarbiavimą kosmoso tyrimų ir technologijų bei jų kosmoso pritaikymo srityse, nesvarbu, ar tai būtų moksliniai tikslai, ar eksploatacinės kosmoso taikymo sistemos“⁷⁶. Taigi, remiantis PI teorijos priklausomybės nuo kelio samprata, EKA siekia stiprinti Europos vaidmenį kosmoso sektoriuje, užtikrindama institucinį bendradarbiavimą tiek tarptautiniu mastu, tiek tarp valstybių narių, todėl „Artemis“ susitarimuose numatyti bendradarbiavimo principai glaudžiai siejasi su jos interesais. Atrodo, kad šie susitarimai atspindi jau anksčiau pasirinktą strategiją ir jie EKA gali būti labai naudingi mokslinių tyrinėjimų, technologijų plėtojimo, inovacijų, valstybių kooperacijos bei diplomatijos srityse.

Be to, EKA viešosios diplomatijos interesai yra susiję su jos įvaizdžio, reputacijos bei švelniosios galios stiprinimu tarptautinėje erdvėje. Šiandien pasigirsta vis daugiau kalbų apie tai, kad EKA reikėtų suteikti daugiau autonomijos, pavyzdžiui, priskiriant ją prie ES jurisprudencijos. Tai kosmoso politikai galimai duotų didesnę politinę svorį ir Europos šalių viduje. Kitas žingsnis galėtų būti suderinta ir bendra Europos kosmoso strategija, pakelsianti Europą į poziciją, kurią jau seniai turi amerikiečiai. Taip būtų įgyvendintas dar vienas tolimesnės visų Europos viešųjų organizacijų integracijos elementas. Tokie normų ir institucinio dizaino pokyčiai prisidėtų prie EKA interesų – sustiprinti tiek savo, tiek Europos vaidmenį tarptautiniu mastu.

Prie minėto tikslo – stiprinti agentūrą kaip autonomišką veikėją – dar galima pridėti ir tai, kad Europos kosmoso sektoriaus veikla gali padėti plėtoti europietišką tapatybę. Simboliai kuria tam tikrą bendrą tapatybę, tai jau daugelį metų sėkmingai daro JAV ir Rusija, o pastaruoju metu – ir Kinija. Tokia diskursyvinės galios išraiška galėtų padėti sustiprinti tiek europietišką tapatybę, tiek kosmoso sektoriaus svarbą Europos gyventojų požiūriu.

Apibendrinant galima teigti, kad PI teorijoje naudojamos priklausomybės nuo kelio, institucinių pokyčių bei diskursyvinės galios sampratos gali padėti paaiškinti teigiamą EKA reakciją į „Artemis“ susitarimus. EKA valstybės narės siekia tapti kuo svarbesnėmis žaidėjomis kosmoso sektoriuje, o pagrindinės Europos partnerės JAV joms tai pasiūlo, kviesdamos prisijungti prie „Artemis“ programos.

⁷⁶ „Europos kosmoso agentūros konvencija“, Paryžius, JT, 1983, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201297/volume-1297-I-21524-English.pdf> (žiūrėta 2023 m. vasario 18 d.).

Technologiniai pajėgumai

EKA biudžetas sudaro maždaug ketvirtadalį NASA agentūros biudžeto ir 2023 m. EKA siekia daugiau nei 7 milijardus eurų⁷⁷. Tiesa, 2022 m. Paryžiuje vykusiame EKA susitikime vyriausybės ministrai, atstovaujantys EKA valstybėms narėms, asocijuotoms valstybėms ir bendradarbiaujančioms valstybėms, nusprendė padidinti EKA biudžetą 17 proc., palyginti su paskutiniu ministrų susitikimu 2019 m.⁷⁸ Apskritai EKA susiduria su dideliais finansiniais iššūkiais tiek dėl įtakos Europoje trūkumo, tiek dėl ribotų valstybių narių dotacijų.

Nepaisant to, EKA turi svarią naujų technologijų bandymų ir demonstravimo Tarptautinėje kosminėje stotyje patirtį nuotolinių operacijų, energijos vartojimo efektyvumo ir jūrų stebėjimo eksperimentų srityse. EKA dirba apie 2200 darbuotojų iš visų valstybių narių, įskaitant mokslininkus, inžinierius, informacinių technologijų specialistus ir administracinį personalą. EKA veikla (kosmoso mokslo programos ir bendras biudžetas) yra finansuojamos iš visų agentūros valstybių narių finansinių įnašų, apskaičiuojamų pagal kiekvienos šalies bendrąjį nacionalinį produktą. Be to, EKA vykdo daugybę neprivalomų programų. Kiekviena valstybė narė nusprendžia, kurioje pasirenkamoje programoje nori dalyvauti ir kokią sumą nori įnešti.

PI teorijoje naudojama priklausomybės nuo kelio samprata galėtų padėti paaiškinti, kodėl EKA ištekliai šiuo metu nusileidžia NASA finansavimui. Istoriskai susiklostė, kad Europa yra itin priklausoma nuo JAV, įskaitant ir kosmoso sektorių. Valstybėms narėms siekiant spręsti šalių vidaus problemas, kosminė konkurencija šiuo metu nėra prioretizuojama, nors Kinijos galia kosminiame sektoriuje auga itin sparčiai. Galbūt tam tikros Europos valstybės, tai suprasdamos, tačiau siekdamos sumažinti investicijas, nusprendė prisijungti prie „Artemis“ susitarimų ir programos, matydamos naudą, ypač dėl juose esančios nuorodos į išteklių nuosavybės teisę. Tai galėtų paaiškinti ir racionalaus pasirinkimo institucionalizmas, teigiantis, kad valstybės institucijose dalyvauja, siekdamos savų interesų. Vadinasi, „Artemis“ susitarimuose esančios normos bei principai sukuria tokią institucinę santvarką, kuri Europai yra naudinga.

⁷⁷ EKA, „ESA budget 2023“, 2023, žiūrėta 2023 m. balandžio 29 d., https://www.esa.int/ESA_Multimedia/Images/2023/01/ESA_budget_2023.

⁷⁸ EKA, „Ministers back ESA’s bold ambitions for space with record 17% rise“, žiūrėta 2023 m. balandžio 18 d., https://www.esa.int/About_Us/Corporate_news/Ministers_back_ESA_s_bold_ambitions_for_space_with_record_17_rise

Kaip minėta, EKA neturi vieningos politinės ideologijos, nes ne visos jos valstybės narės priklauso ES. Nepaisant to, pagrindinis EKA tikslas yra užtikrinti bendradarbiavimą tarp valstybių narių ir taip didinti veiklos efektyvumą. Šiame skyriuje EKA Konvencija lyginama su „Artemis“ susitarimų principais ir taip sprendžiama apie šiai organizacijai svarbius aspektus „politinės ideologijos“ kintamojo kontekste.

Visų pirma, tiek EKA Konvencija, tiek „Artemis“ susitarimai pasisako už taikų kosmoso naudojimą. Tiesa, EKA Konvencija šią savoką išplečia ir prideda žodį „išimtinai“ prieš kiekvieną taikaus kosmoso naudojimo paminėjimą⁷⁹. Antra, tiek Konvencija, tiek susitarimai pripažįsta saugomų vietų apsaugą. Galiausiai, abu dokumentai pasisako už bendradarbiavimą – tiek su valstybėmis narėmis, tiek su tarptautine bendruomene.

Esminis skirtumas tarp šių dokumentų yra tas, kad EKA Konvencijoje nėra minimas tvarus išteklių naudojimas. Nepaisant to, EKA lyderių požiūris į aplinkosaugą yra vienareikšmiškas ir glaudžiai susijęs tiek su NASA, tiek su „Artemis“ susitarimuose numatytais principais. EKA nuomone, Europoje kosmoso sektorius atlieka labai svarbų vaidmenį, nes jis siekia sukurti mažai anglies dioksido į aplinką išskiriančią, klimatui atsparią ekonomiką ir yra būtinas, pasitelkus Žemės stebėjimo galimybes, matuojant pažangą, kaip siekiama Paryžiaus susitarime dėl klimato kaitos nustatytų tikslų, ir naudojant integruotas programas, kad būtų pasiekti JT tvaraus vystymosi darbotvarkėje iki 2030 m. numatyti tikslai⁸⁰.

Taigi, „Artemis“ susitarimų ir EKA politinės ideologijos principai yra suderinami, o tai lemia ir agentūros išreikštą palaikymą „Artemis“ susitarimams. PI teorija gali padėti paaiškinti šį kintamąjį, akcentuodama normų kūrimo, suderinamumo bei institucinio bendradarbiavimo sampratas.

⁷⁹ „Europos kosmoso agentūros konvencija“, Paryžius, JT, 1983, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201297/volume-1297-I-21524-English.pdf> (žiūrėta 2023 m. vasario 18 d.).

⁸⁰ EKA, „ESA Sustainability Principles“, žiūrėta 2023 m. balandžio 29 d., https://www.esa.int/About_Us/Responsibility_Sustainability/ESA_Sustainability_Principles.

6. Privačių veikėjų reakcijos analizė

6.1. Blue Origin

„Blue Origin“ yra privati kosminių skrydžių bendrovė, kurią 2000 m. įsteigė kompanijos „Amazon“ įkūrėjas ir vykdomasis pirmininkas Jeff Bezos. „Blue Origin“ yra antra pagal dydį (po „SpaceX“) kosminė įmonė pasaulyje, aktyviai prisidedanti prie „Artemis“ programos, kurdama raketas ir kitus technologinius prietaisus. Nors privatūs subjektai neturi teisės ratifikuoti „Artemis“ susitarimų, įmonė ne kartą išreiškė palaikymą tiek juose įtvirtintoms nuostatomis, tiek pačiai programai.

Interesai

Kaip ir bet kuri kita privati įmonė, „Blue Origin“, visų pirma, vadovaujasi interesu siekti pelno. Tam įtaką daro ir vis didėjanti konkurencija su „SpaceX“ – dar visai neseniai „Blue Origin“ apskundė NASA dėl neva nesąžiningai sudarytų sąlygų vykdant „Artemis“ misijos konkursą, tačiau šiame jai buvo suteikta galimybė 2024 m. pradėti misiją magnetiniam laukui aplink Marsą tirti⁸¹. Taigi, parama „Artemis“ susitarimams atspindi įmonės komercinius interesus bei norą didinti savo pelną.

Vienas iš didžiausių „Blue Origin“ tikslų – tvarus kosmoso tyrinėjimas, kuris yra suderinamas su „Artemis“ susitarimuose numatytais tvarumo ir aplinkosaugos principais⁸². Šiai minčiai būtų galima pritaikyti ir PI teorijos sąvoką „instituciniai pokyčiai“ ir teigti, kad ši įmonė nuo savo įkūrimo yra įsipareigojusi tvariai kosmoso veiklai, o institucinė tvarka, kurią sukuria „Artemis“ susitarimai, prie to gali prisidėti. Instituciniai pokyčiai, kuriuos jie atneša, gali prisidėti prie tvaresnio kosmoso tyrinėjimo ateityje. „Blue Origin“ nuo pat savo įkūrimo pradžios deklaravo tvarumo siekį, kuris atsispindi ir oficialioje įmonės strategijoje. Tikėtina, kad taip yra dėl to, kad kosminiai tyrinėjimai reikalauja gausybės išteklių ir kelia didelį pavojų klimato kaitai, todėl ši nuostata yra įtvirtinta tiek „Artemis“ susitarimuose, tiek „Blue Origin“ veiklos vizijoje.

⁸¹ Joey Roulette, Steve Gorman, „Blue Origin awarded NASA launch contract for Mars mission“, Reuters, 2023, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/blue-origin-awarded-its-first-nasa-interplanetary-launch-contract-mars-mission-2023-02-10/>.

⁸² NASA, „Artemis Accords: Principles for cooperation in the civil exploration and use of the Moon, Mars, comets, and asteroids for peaceful purposes“, JAV, 2020, <https://www.nasa.gov/specials/artemis-accords/img/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf>. (žiūrėta 2023 m. sausio 7 d.)

Šiame kontekste taip pat būtų galima pritaikyti ir „grįžamojo ryšio efekto“ sąvoką. Privatūs veikėjai, tokie kaip „Blue Origin“, turi didelę įtaką kosminiams tyrinėjimams, todėl „Artemis“ susitarimuose atsiradusi nuoroda į galimybę subjektams turėti teisę į išteklius, išgautus iš kosminių objektų, atspindi tokią institucinį formavimąsi. Kosmoso teisė keičiasi, reaguodama į šiame lauke veikiančių subjektų interesus, tai aiškiai pastebima „Artemis“ susitarimuose.

Apskritai, „Blue Origin“ principai ir vizija yra suderinama su „Artemis“ susitarimais, nes jie kalba apie bendradarbiavimą, komercinių veikėjų įtraukimą ir kosminių tyrimų pažangą, o tai yra aktualu ir šiai privačiai bendrovei.

Technologiniai pajėgumai

Kaip minėta, JAV įmonė „Blue Origin“ yra viena didžiausių privačių veikėjų kosmoso sektoriuje. Ji užsiima ne tik kosminių technologijų vystymu, bendradarbiavimu su skirtingomis agentūromis, tiekdamą joms technologijas, bet ir kosminio turizmo iniciatyvomis. 2021 m. tiek „SpaceX“, tiek „Blue Origin“ (o taip pat ir „Virgin Galactic“) su savo lyderiais pirmą kartą pakilo į kosmosą turistinėje kapsulėje.

„Blue Origin“ technologiniai pajėgumai apima astronautų skraidinimą į kosmosą „New Shepard“ raketa, daugkartinio naudojimo skystųjų raketų variklių gamybą, orbitinės nešančiosios raketos su „New Glenn“ kūrimą, naujos kartos kosminių buveinių kūrimą ir grįžimą į Mėnulio paviršių⁸³. Ši „Blue Origin“ veikla yra suderinama su „Artemis“ susitarimais, nes įmonė užsiima daugkartinių raketų kūrimu, o tai prisideda prie tvarios kosminės veiklos vystymosi. Be to, vertėtų pabrėžti, kad tiek „Blue Origin“ vizija, tiek „Artemis“ susitarimai kalba apie išteklių panaudojimą iš kosminių kūnų tam, kad misijos galėtų tęstis.

Kalbant apie kosminį turizmą, vertėtų pasakyti, kad nors „Artemis“ susitarimai apie tai nekalba, „Blue Origin“ tikslas yra didinti savo technologinius pajėgumus tam, kad tokias keliones galėtų vykdyti dažniau ir efektyviau. Patirtis ir žinios, kurias įmonė įgaus „Artemis“ misijos metu, galėtų ženkliai prisidėti prie tokių kelionių organizavimo ir pardavimo. Be to, „Blue Origin“ yra vienas iš pagrindinių NASA partnerių šioje misijoje, o tai didina ir jos statusą tarptautinėje erdvėje.

Vertinant kintamąjį „technologiniai pajėgumai“ pagal PI teoriją, galėtume sakyti, kad „Blue Origin“ yra naudinga „Artemis“ susitarimų sukuriama tarptautinė konkurencinė aplinka ir ši įmonė

⁸³ Blue Origin, „About Blue“, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., <https://www.blueorigin.com/about-blue/>.

vadovaujasi racionalia logika. Siekdama savo pagrindinio tikslo – didinti pelną, ji skatina „Artemis“ programą bei siekia prisidėti prie tarptautinio bendradarbiavimo kosmoso tyrinėjimų srityje.

Politinė lyderių ideologija

Kaip minėta, vertinant privačių įmonių politinę ideologiją, svarbu tai daryti, analizuojant išimtinai jų lyderių politines pažiūras. Tai gali suteikti vertingų įžvalgų, siekiant paaiškinti, ar tarptautinė institucinė tvarka, kurią siūlo „Artemis“ susitarimai, atitinka Jeffo Bezosa ir Elono Musko politinius įsitikinimus.

Jeff Bezos politinės pažiūros nėra iki galo aiškios, tačiau šaltiniai rodo, kad jis yra aukojęs tiek respublikonų, tiek demokratų partijoms. J. Bezos griežtai pasisako prieš mokesčių didinimą turtingiesiems – jis yra antrasis turtingiausias žmogus pasaulyje, todėl tai gali būti traktuojama ir kaip siekis patenkinti asmeninius interesus, ir kaip siekis paremti respublikonų partijos ideologiją JAV. Nepaisant to, jis ne kartą aiškiai ir garsiai pasisakė už tos pačios lyties porų santuoką, o tai yra tradiciškai JAV demokratų partijos vertybė – 2012 m. net paaukojo 2,5 milijono dolerių „Washington United for Marriage“ – kampanijai už tos pačios lyties asmenų santuokų įteisinimą valstybėje⁸⁴. „Artemis“ susitarimuose numatyti principai kalba apie atvirumą, bendradarbiavimo būtinybę bei didesnių teisių privatiems veikėjams suteikimą. Tai yra panašu į „Blue Origin“ lyderio J. Bezosa politinius įsitikinimus, todėl institucinė tvarka, kurią siūlo susitarimai, gali būti naudinga tiek jo kompanijai, tiek atitinka jo paties įsitikinimus.

6.2. SpaceX

„SpaceX“, kaip ir „Blue Origin“, yra privati JAV įmonė, įkurta verslininko milijardieriaus Elono Musko. 2020 m. „SpaceX“ tapo pirmąja privačia įmone JAV, nuskraidinusi į TKS žmones ir pakeitusia Rusijos teikiamas paslaugas, kas prisidėjo prie didesnio JAV savarankiškumo. „SpaceX“ yra bene drąsiausia ir inovatyviausia privati kosmoso įmonė šiuo metu, garsėjanti ne tik skambiais jos vadovo pasisakymais, bet ir tokiais inovacijomis kaip raketos „Falcon“, „Falcon 9“, „Falcon Heavy“ ar „Starship“ bei šiuo metu tobulinamas stiprintuvas „Starship“.

⁸⁴ Amanda Holpuch, „Amazon CEO Jeff Bezos pledges \$2.5m to same-sex marriage in Washington“, The Guardian, 2012, žiūrėta 2023 m. sausio 20 d., <https://www.theguardian.com/world/us-news-blog/2012/jul/27/amazon-bezos-gay-marriage-washington>.

Interesai

Kaip ir „Blue Origin“, taip ir „SpaceX“ pagrindinis interesas yra didinti savo įmonės pelną. „SpaceX“ taip pat turi kontraktą su NASA dėl „Artemis“ programos ir yra atsakinga už raketos, į Mėnulį nuskraidinsiančios žmones 2025 arba 2026 m., sukūrimą. Taigi, ši įmonė yra tiesiogiai suinteresuota ne tik „Artemis“ susitarimų, bet ir visos programos sėkme.

„SpaceX“ technologiniai interesai yra susiję su jų vykdomos komercinės veiklos tobulinimu. „Artemis“ susitarimai sako, kad ji „pasirašiusios šalys įsipareigoja naudoti saugias zonas, kurios, atsižvelgiant į konkrečios veiklos statusą, turėtų keistis, vystytis arba baigtis, tokiu būdu, kuris skatintų mokslinius atradimus ir technologijų demonstravimą, taip pat saugią ir efektyvią kosmoso išteklių gavybą ir naudojimą tvariems kosmoso tyrinėjimams ir kitoms operacijoms remti“⁸⁵. Tai reiškia, kad „SpaceX“ vizija ir „Artemis“ susitarimų principai yra suderinami.

Taikydami PI teoriją, galėtume teigti, kad vienas iš svarbiausių „SpaceX“ strateginių interesų yra savo įtakos plėtimas „Artemis“ susitarimų siūlomoje institucinėje santvarkoje. Šiuo metu ši įmonė kosmoso sektoriuje yra pati įtakingiausia pasaulyje, tad „Artemis“ programa padės jai kelti savo institucinį pranašumą bei statusą tarptautinėje arenoje. Vienas iš E. Musko deklaruojamų tikslų yra Marse įsteigti žmonių bazę⁸⁶. Patirtis ir žinios, įgautos „Artemis“ misijos metu, gali padėti „SpaceX“ ne tik plėtojant komercinį turizmą, bet ir siekiant įgyvendinti šį ambicingą tikslą.

Technologiniai pajėgumai

Kaip minėta, „SpaceX“ yra didžiausia privati kosminė kompanija pasaulyje. Jai priklauso galingiausia pasaulio raketa „Starship“, kuri ir bus naudojama, siekiant nuskraidinti žmones į Mėnulį „Artemis“ misijoje, taip pat ir kosminiam įmonės turizmui. Be to, įmonė vykdo ir projektą „Starlink“ – pasaulinį palydovinio interneto tinklą.

⁸⁵ NASA, „Artemis Accords: Principles for cooperation in the civil exploration and use of the Moon, Mars, comets, and asteroids for peaceful purposes“, JAV, 2020, <https://www.nasa.gov/specials/artemis-accords/img/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf> (žiūrėta 2023 m. sausio 7 d.).

⁸⁶ SpaceX, „Mars&Beyond“, žiūrėta 2023 m. kovo 5 d., <https://www.spacex.com/human-spaceflight/mars/>.

Palyginkime – 2011 m. kosmose veikė maždaug 1 030 palydovų; iki 2022 m. šis skaičius išaugo iki 5 465, o iš jų apie 2 500 priklauso „SpaceX“⁸⁷. Įmonės vadovo Elono Musko teigimu, „tai, ką aš darau „SpaceX“, skiriasi nuo tokių žmonių, kaip Richardas Bransonas ir Jeffas Bezosas – mūsų transporto priemonės turi maždaug 100 kartų daugiau energijos nei Richardo Bransono“⁸⁸. Be to, Elonas Muskas nuolat pabrėžia ir vietovės, kurioje įsikūrusi įmonė, privalumus: „pasaulyje nėra geresnės vietos technologijų startuoliams nei Silicio slėnis – čia yra toks neįtikėtinas talentų, kapitalo ir išteklių šaltinis, o visa sistema sukurta siekiant skatinti naujų įmonių kūrimąsi.“⁸⁹ Toks savitas diskurso formavimas atskleidžia, kad „SpaceX“ siekia išlikti pirmaujančia kosmoso įmone pasaulyje, todėl pritarimas „Artemis“ susitarimams bei dalyvavimas to paties pavadinimo programoje, prisideda prie įmonės prestižo ir pajamų didinimo.

Taigi, įmonės sprendimas siekti tapti galingiausia kosmoso įmone pasaulyje, gali būti tinkamas priklausomybės nuo kelio sampratos pavyzdys. Technologiniai pajėgumai, kuriuos per savo gyvavimo laikotarpį įgijo „SpaceX“, leido jai dalyvauti „Artemis“ programoje ir būti vis labiau suinteresuotai aktyvesniu kosmoso tyrinėjimu.

Politinė lyderių ideologija

Kaip ir Jeff Bezos, taip ir „SpaceX“ lyderio Elono Musko politinė ideologija yra gana sunkiai apibrėžiama. Viena vertus, jis pasisako už JAV demokratų partijos propaguojamas vertybes, kita vertus, tam tikrais etapais palaikė respublikonų iniciatyvas. Elonas Muskas, kaip ir Jeff Bezos, ilgos savo karjeros metu aukėjo tiek respublikonams, tiek demokratams. Pavyzdžiui, 2008 m. išankstinių demokratų kandidato į prezidentus rinkimų metu jis paaukojo ir senatoriui Barackui Obamai, ir senatorei Hillary Clinton, tačiau per 2016 m. rinkimų ciklą jis neaukojo nei H. Clinton, nei D. Trumpui⁹⁰. Elonas Muskas neseniai socialinio tinklo paskyroje „Twitter“ parašė, kad į prezidentus 2024 m. yra linkęs remti

⁸⁷ Melissa de Zwart, Christopher J. Borgen, „Space and National Security: International Cooperation, Competition, and Commerce“, American Bar Association, 2023, žiūrėta 2023 m. balandžio 7 d., https://www.americanbar.org/groups/law_national_security/publications/aba-standing-committee-on-law-and-national-security-60-th-anniversary-an-anthology/space-and-national-security-international-cooperation-competition-and-commerce/.

⁸⁸ Luciana Bellini, „Elon Musk: 'SpaceX is in a different league to people like Richard Branson'“, GQ, 2018, žiūrėta 2023 m. sausio 18 d., <https://www.gq-magazine.co.uk/article/elon-musk-interview>.

⁸⁹ Luciana Bellini, „Elon Musk: 'SpaceX is in a different league to people like Richard Branson'“, GQ, 2018, žiūrėta 2023 m. sausio 18 d., <https://www.gq-magazine.co.uk/article/elon-musk-interview>.

⁹⁰ Hayley C. Cuccinello, „After Catching Flak For Donating To Republicans In 2018, Elon Musk Plays It Safe By Giving Nothing To Politics This Year“, Forbes, 2020, žiūrėta 2023 m. sausio 19 d., <https://www.forbes.com/sites/hayleycuccinello/2020/10/29/elon-musk-election-2020-political-donations/?sh=6686d73d52b2>.

respublikoną Floridos gubernatorių Roną Desantisą⁹¹ Milijardierius taip pat buvo griežtas D. Trumpo skeptikas, 2015 m. spalį sakydamas, kad būtų „gėdinga“, jei Trumpas laimėtų GOP nominaciją, o juo labiau – prezidento postą⁹². Tačiau visai neseniai Muskas laikėsi kitokio požiūrio į D. Trumpo partiją. Visos jo paskutinės aukos buvo skirtos respublikonų kandidatams ir tikslams, o senatorius Chrisas Coonsas iš Delavero buvo paskutinis demokratas, gavęs Musko aukų 2020 m.

„SpaceX“ lyderio Elono Musko požiūris į aplinkosaugą yra gana vienareikšmiškas. Savo „Twitter“ paskyroje po to, kai Donaldas Trumpas patraukė JAV iš Paryžiaus klimatos susitarimo, jis parašė: „klimato kaita yra tikra – palikti Paryžių nėra gerai nei Amerikai, nei pasauliui“⁹³. Be to, 2018 m. Muskas klimato kaitą įvardino kaip „didžiausią grėsmę, su kuria žmonija susiduria šiame amžiuje“⁹⁴. Visa tai yra susiję su „Artemis“ susitarimuose įtvirtintais aplinkosaugos ir tvarios kosminės veiklos principais.

Ši analizė atskleidžia, kad „SpaceX“ lyderio E. Musko politinė ideologija galėtų būti apibūdinama kaip pragmatinė. Jis reaguoja į skirtingus politikoje vykstančius procesus ir stengiasi išlaviruoti tarp vienos ir kitos stovyklos. Nepaisant to, matomas akivaizdus pasisakymas už tvarius sprendimus kosminių tyrinėjimų srityje ir didesnio tarptautinio bendradarbiavimo poreikį, o tai yra suderinama su „Artemis“ susitarimuose numatytais principais.

7. Lyginamosios atvejų analizės rezultatai

Lyginamosios atvejų analizės rezultatai atskleidė, kad skirtingoms veikėjų reakcijoms į „Artemis“ susitarimus įtaką padarė bene visi faktoriai, tačiau labiausiai – kintamasis „interesas“. Analizuojant veikėjų reakcijas detaliau, vertėtų juos padalinti į dvi grupes – pirmoji, kurią sudaro nacionalinės bei tarpvalstybinės kosmoso agentūros, ir antroji, kurią sudaro privatūs verslai.

Kalbant apie pirmąją grupę ir tokias agentūras, kaip NASA, „Roscosmos“, CNSA ir EKA, pastebima, kad jų sprendimui palaikyti „Artemis“ susitarimus ar jų nepalaikyti didžiausią įtaką daro kintamasis „interesas“. Primenama, kad „interesas“ čia apibrėžiamas kaip „tikslas, prioritetas ir siekiamybė, didinanti veikėjo galią“. Šis kintamasis dažnai sutampa su valstybės arba valstybių nacionaliniais interesais, kuriais jos turi vadovautis. Pavyzdžiui, vienas iš svarbiausių didžiųjų valstybių

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Ramon Antonio Vargas, „Elon Musk hits back at Trump and says ex-president should ‘hang up his hat’“, The Guardian, 2022, žiūrėta 2023 m. vasario 2 d., <https://www.theguardian.com/technology/2022/jul/12/elon-musk-donald-trump-twitter-2024-election>.

⁹³ Mike Wall, „Elon Musk Says He'll No Longer Advise Trump After Paris Climate Pact Withdrawal“, Space News, 2017, žiūrėta 2023 m. balandžio 8 d., <https://www.space.com/37056-elon-musk-stop-advising-trump-paris-climate-pact.html>.

⁹⁴ *Ibid.*

interesų yra jų įtakos plėtimas tarptautiniu mastu. NASA parengė „Artemis“ susitarimus pagal JAV vyriausybės nurodymą tam, kad prie jų prisijungtų kuo daugiau valstybių ir taip Jungtinės Valstijos galėtų didinti savo įtaką bei rodyti lyderystę kosmoso sektoriuje. Palyginkime – Rusija ir Kinija, akcentuodamos pernelyg didelį JAV centrizmą šiame projekte, nusprendė prie susitarimų neprisijungti. Kokybinė turinio analizė atskleidė, kad tokius savo motyvus abi šalys ne kartą išsakė ir viešai.

Pastebima, kad pirmajai grupei „technologiniai pajėgumai“ taip pat buvo svarbus faktorius, tačiau nusileidžiantis kintamajam „interesas“. Pavyzdžiui, „Roscosmos“ susiduria su didelėmis problemomis technologinio progreso srityje, tačiau tai nebuvo lemiamas faktorius, Rusijai nusprendus neprisijungti prie susitarimų. Užuoat prisijungusi ir kaip partnerį pasirinkusi Jungtines Valstijas, ji atsigręžė į Kiniją. Tik ilgalaikėje perspektyvoje bus matyti, ar šis sprendimas Rusijai pasiteisino. Kinija turi labai stiprų kosminių technologijų sektorių ir jai nereikia pagalbos iš užsienio, tačiau ji yra suinteresuota, kad autokratinės šalys vienytųsi tarptautinėje erdvėje. EKA yra itin suvaržyta savo išteklių valdymo prasme, mat turi ribotą biudžetą, tačiau, reaguodama į daugumos valstybių narių prisijungimą prie „Artemis“ susitarimų, ji taip pat išreiškė palaikymą jiems.

„Politinės ideologijos“ kintamasis parodė, kad nors Kinijos ir Rusijos sprendimas nepasirašyti „Artemis“ susitarimų“ gali būti siejamas su noru didinti savo lyderystę kosmoso sektoriuje (ir tuo pačiu mažinti JAV), tačiau abi šalys savo oficialiuose dokumentuose deklaruoja „atvirumo“ ir „bendradarbiavimo“ principus bei privačių veikėjų svarbą. Nepaisant to, abiejose valstybėse veikia išimtinai valstybės valdomos įmonės. Be to, „Artemis“ susitarimai yra glaudžiai susiję su tvarumo ir pagarbos klimatui principais, kuriuos deklaruoja ir minėtos valstybės, tačiau praktiškai to jų veikloje matyti mažai. Šio kintamojo analizė galėtų pateikti išvadą, kad politinė ideologija, kurią valstybės deklaruoja, nebūtinai sutampa su jų realiais veiksmais ir kosmoso sektoriuje. EKA sprendimas išreikšti viešą palaikymą susitarimams rodo, kad JAV vis dar yra svarbiausias Europos partneris kosmoso sektoriuje, tai parodė ir pastarųjų metų sprendimai sustabdyti bendradarbiavimą tiek su Rusija, tiek su Kinija. Šis politinės ideologijos pavyzdys galėtų pateikti dvi išvadas – Europos kosmoso sektorius yra pernelyg silpnas, kad galėtų konkuruoti su JAV, o Jungtinės Valstijos vis dar išlieka svarbiausiu Europos saugumo garantu net ir kosmoso erdvėje.

Kalbant apie privačių veikėjų reakciją į „Artemis“ susitarimus, svarbu pabrėžti, kad jie, kaip ir EKA, neturi galios pasirašyti šių susitarimų. Nepaisant to, svarbu suprasti, kodėl jų sprendimas išreikšti palaikymą jiems ir dalyvauti „Artemis“ programoje yra svarbus kosmoso teisės bei institucinės tvarkos ateičiai. Lyginant kintamuosius „interesas“, „technologiniai pajėgumai“ ir „politinė ideologija“, matome, kad ir čia didžiausią įtaką padarė pirmasis.

Tiek „SpaceX“, tiek „Blue Origin“ yra privačios JAV įsikūrusios įmonės, kurios jau daugelį metų vykdo ambicingas kosmines iniciatyvas. Kokybinė analizė atskleidė, kad abi įmonės yra suinteresuotos ne tik užsidirbti, gaudamos didesnę priėjimą prie kosminių išteklių ir bendradarbiaudamos su NASA dėl raketų paleidimo į orbitą, bet yra suinteresuotos ir konkurencija viena su kita. Šios įmonės šiandien yra patys svarbiausi kosmoso pramonės žaidėjai pasaulyje, tad abi yra suinteresuotos pralenkti viena kitą tiek pelno, tiek technologijų srityse.

Kintamojo „technologiniai pajėgumai“ analizė atskleidė, kad „SpaceX“ ištekliai kur kas didesni nei „Blue Origin“. Nepaisant to, abi įmonės yra svarbiausi privatūs žaidėjai kosmoso srityje šiandien, todėl jų noras didinti bei panaudoti savo technologinius pajėgumus lėmė norą dalyvauti „Artemis“ programoje. Svarbu pabrėžti, kad didėjantis tarpvalstybinis bendradarbiavimas kosmoso srityje šioms įmonėms suteikia naujų privalumų – intensyvinti savo bendradarbiavimą ne tik su JAV, bet ir su kitomis susitarimus pasirašiusiomis šalimis. Abi įmonės yra suinteresuotos savo augimu, tad „Artemis“ susitarimuose numatytos didesnės veiklos galimybės privatiems veikėjams yra tiesioginis jų interesas.

Svarbu pabrėžti, kad kintamasis „politinė ideologija“ privačių veikėjų kontekste buvo pritaikytas jų lyderių – Elono Musko ir Jeffo Bezos – viešai išsakytoms mintims apie JAV politines partijas. Kokybinė turinio analizė atskleidė, kad „SpaceX“ įkūrėjas, ilgą laiką labiau linkęs prie demokratų, pastaraisiais metais išreiškia vis didesnę palaikymą respublikonų partijai, o „Blue Origin“ įkūrėjas yra libertaras, tikintis mažais mokesčiais turtingiesiems bei didesne žmogaus teisių apsauga. Šios iš pažiūros su „Artemis“ susitarimais mažai susijusios įžvalgos, iš tiesų gali suteikti keletą svarbių atradimų. „Artemis“ susitarimuose yra numatyti tarptautiškumo, pagarbos bei atvirumo principai, kurie dera su JAV bei šių privačių veikėjų deklaruojamomis vertybėmis. Kuo daugiau šalių prisijungs prie šių susitarimų, tuo didesnis šansas, kad jie pavirs į paprotinę teisę, o tai reikš, kad JAV interesai kosmoso sektoriuje bus geriau užtikrinti. Kintamasis „politinė ideologija“ yra svarbus, siekiant prognozuoti, kad, tikėtina, šių verslų lyderiai nepalaikytų JAV tikslo padidinti mokesčius turtingiesiems bei verslams „Artemis“ programoje ir tai galbūt galėtų lemti jų sprendimą pasitraukti ir pradėti intensyviau dirbti su užsienio šalių partneriais.

Išvados

Šis darbas, tyrinėjęs skirtingų tarptautinių veikėjų reakcijas į „Artemis“ susitarimus, pateikia vertingų įžvalgų tiek apie valstybių tarpusavio bendradarbiavimą, tiek apie institucijų reikšmę bei rolę formuojant požiūrį į greitai besikeičiančią tarptautinę kosmoso tvarką. Pagrindinės išvados yra šios:

Skirtingas veikėjų reakcijas į susitarimus geriausiai paaiškina racionalaus pasirinkimo politinio institucionalizmo prieiga, nes valstybės, kaip ir įmonės, vadovaujasi, visų pirma, savais interesais ir siekia naudoti būtent sau. Kokybinės lyginamosios atvejų analizės metodu atliktas tyrimas atskleidė, kad kintamasis „interesas“ turėjo daugiausiai įtakos, vertinant veikėjų pasirinkimus. Tai gali būti naudinga išvalga, siekiant suprasti, kokia institucinė kosmoso taisyklių tvarka gali būti siūloma ateityje – tokia, kuri užtikrintų tiek didžiųjų šalių interesus, tiek mažųjų šalių bei privačių veikėjų pozicijas.

Apskritai, kosmoso teisė šiuo metu yra gana neapibrėžta ir egzistuoja poreikis ją tikslinti. Šiuo metu valstybės daugiausia vadovaujasi 1967 m. Kosminės erdvės sutartimi, kurią siekė patikslinti 2020 m. NASA agentūros pristatyti „Artemis“ susitarimai, ypač nuosavybės teisės ir išteklių aspektu. NASA šiuos susitarimus parengė, siekdama sudaryti teisinį pagrindą šiuo metu vykdomai „Artemis“ misijai, kurios tikslas – nuskraidinti žmones į Mėnulį ir ten įkurti bazę, kuri būtų naudojama tiek Mėnulio tyrimams atlikti, tiek kaip stotelė ateities žmonių kelionėms į Marsą.

EKA šiuos susitarimus oficialiai parėmė, reaguodama į daugumos valstybių narių sprendimą prie jų prisijungti. Tai gali būti aiškinama naudojant politinio institucionalizmo perspektyvą, akcentuojant EKA interesą stiprinti tiek savo agentūros vaidmenį tarptautinėje arenoje, tiek siekį sustiprinti Europos kosminį sektorių bei valstybių narių rolę jame. Atrodo, kad EKA, pritardama „Artemis“ susitarimams, vadovavosi strateginiu elgesiu bei institucine logika.

Rusijos Federacijos nacionalinė kosmoso agentūra „Roscosmos“ bei Kinijos nacionalinė kosmoso administracija CNSA „Artemis“ susitarimus kritikavo ir prie jų neprisijungė. Politinio institucionalizmo perspektyva gali padėti paaiškinti tiek akcentuodama Rusijos technologinių išteklių trūkumą, tiek priklausomybės nuo kelio sampratą, kuri sako, kad Rusija ieško naujų partnerių ir siekia bendradarbiavimo su Kinija. Technologinio determinizmo samprata yra itin svarbi, aiškinant Kinijos sprendimą naudotis išimtinai šalyje sukurtomis technologijomis bei plėtojant savo vaidmenį kosmoso sektoriuje steigiant tiek atskirą kosminę stotį, tiek ir planuojant savo „taikonautų“ skrydžius į Mėnulį.

Privatūs veikėjai ir didžiausios kosmoso įmonės pasaulyje „SpaceX“ bei „Blue Origin“ susitarimus „Artemis“ palaikė, nors ir neturi teisės jų ratifikuoti. Racionalaus politinio institucionalizmo teorija padėjo paaiškinti šį pasirinkimą, akcentuodama jų siekį didinti savo pelną, tarptautinį konkurencingumą ir plėtoti kosminio turizmo galimybes.

Tiesa, „Artemis“ susitarimai turi būti aiškinami detalčiau dėl skirtingo valstybių Kosminės erdvės sutarties interpretavimo. Pavyzdžiui, „Roscosmos“ ir CNSA ją interpretuoja tiesiogiai ir pasisako prieš teisės į kosmoso išteklius suteikimą valstybėms, o NASA ir EKA valstybės narės pasisako už tai. Siekiant

sumažintin tokį teisinį neaiškumą, egzistuoja papildomų teisės aktų arba dabartinius „Artemis“ susitarimus lydinčių teisės aktų poreikis.

Be kita ko, „Artemis“ susitarimai taip pat susiduria su nemažai kitų iššūkių – ne tik išteklių gavybos, bet ir tvarumo ir geopolitinės įtampos kontekste. Svarbu užtikrinti, kad teisinė bazė, lydinti valstybių kosmines iniciatyvas, būtų aiški ir siekianti jas įpareigoti veiklą vykdyti, atsižvelgiant į klimato apsaugos bei tarpvalstybinio bendradarbiavimo ir skaidrumo principus.

Apibendrinant galima teigti, kad teorinė šio darbo reikšmė susijusi su racionalaus politinio institucionalizmo pritaikymu aiškinant veiksmus, susijusius su kosminėmis iniciatyvomis. Šis darbas parodė, kad politinio institucionalizmo teorija yra plačiai pritaikoma, o valstybės bei privatūs veikėjai, bendradarbiaudami kosmose, elgiasi racionaliai, labiausiai vadovaudamiesi savais interesais, kas pabrėžia racionalaus pasirinkimo politinio institucionalizmo teorinės prieigos aktualumą. Empirinė šio darbo reikšmė prisideda prie gilesnio veikėjų motyvų supratimo bei tam tikrais atvejais atskleidžia egzistuojantį skirtumą tarp oficialios jų politikos ir realių veiksmų priimančias sprendimus.

Lyginamoji atvejų analizė atskleidė, kad kintamasis „interesas“ padarė didžiausią įtaką analizuojant jų elgesį. Ateities tyrimų perspektyva šiame lauke yra itin plati – mokslininkai galėtų tirti, kaip istorinis arba sociologinis institucionalizmas galėtų paaiškinti skirtingų veikėjų reakciją į „Artemis“ susitarimus, kurie siūlo atnaujintą kosmoso veiklos institucinę tvarką. Vienas didžiausių šio tyrimo trūkumų yra platus jo laukas – siekiant apžvelgti skirtingų veikėjų reakcijas, tam tikrose vietose galimai pritrūko gylio, analizuojant, kaip politinio institucionalizmo prieiga gali jas paaiškinti, todėl ateities mokslininkai galėtų susikoncentruoti į, pavyzdžiui, „Roscomos“ arba CNSA argumentus, pasisakančius prieš tokią institucinę tvarką. Nepaisant to, šis tyrimas padeda geriau suprasti ateities kosmoso teisės perspektyvas bei iššūkius, su kuriais ji šiandien susiduria.

Literatūros sąrašas

1. Allison, Graham ir Philip Zelikow. *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. JAV: Pearson P T R, 1999.
2. Black, Henry Campbell. *Black's Law Dictionary*. JAV: West Publishing Co., 1990.
3. Bruhns, Sara ir Jacob Haqq-Misra. „A pragmatic approach to sovereignty on Mars“. *Space Policy* 38 (2016): 57-63.
4. Campbell, John L.. „Institutional Analysis and the Role of Ideas in Political Economy“. *Theory and Society* 27 No. 3, (1998): 377-409.
5. Colander, David ir Roland Kupers. *Complexity and the Art of Public Policy: Solving Society's Problems from the Bottom Up*. JAV: Princeton University Press, 2016.
6. Dai, Xinyuan, Duncan Snidal ir Michael Sampson. „International Cooperation Theory“. In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Oxford: Oxford University Press, 2017. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.93>.
7. DiMaggio, Paul. „The New Institutionalisms: Avenues of Collaboration“. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 154, No. 4 (1998): 696–705.
8. Dunne, Tim, Milja Kurki ir Steve Smith. *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Didžioji Britanija: Oxford University Press, 2016.
9. Farrell, Henry ir Abraham L. Newman. „Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion“. *International Security* 44, No. 1 (2019): 42-79.
10. Hall, Peter A. ir Rosemary C. R. Taylor. „Political Science and the Three New Institutionalisms“. *Political Studies* 44, No. 5 (1996): 936–957.
11. Héder, Mihály. „AI and the resurrection of Technological Determinism“. *Információs Társadalom* 21, No. 2 (2021): 119–130.
12. Ikenberry, John G. „The End of Liberal International Order?“. *International Affairs* 94, No. 1 (2018): 7-23.
13. Ikenberry, John G. „Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order“ (JAV: Princeton, 2011), p. 18.
14. Keohane, Robert O. „International Institutions: Two Approaches“. *International Studies Quarterly* 32, No. 4 (1988): 379-396.
15. Keohane, Robert O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. JAV: Princeton University Press, 1984.

16. Mahoney, James ir Kathleen Thelen. *A Theory of Gradual Institutional Change*. Didžioji Britanija: Cambridge University Press, 2012.
17. Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*. JAV: W. W. Norton & Company, 2014.
18. Moltz, James Clay. „The Changing Dynamics of Twenty-First-Century Space Power“. *Strategic Studies Quarterly* 13, No. 1 (2019): 66-94.
19. Nye, Joseph S. Jr. „Soft power“. *Foreign Policy* 80 (1990): 153–171.
20. Nye, Joseph S. ir Robert O. Keohane. „Transnational Relations and World Politics: An Introduction“. *International Organization* 25, No. 3 (1971): 329-349.
21. Page, Scott E. „Path Dependence“. *Quarterly Journal of Political Science* 1, No. 1 (2006): 87–115.
22. Paliouras, Zachos A. „The Non-Appropriation Principle: The Grundnorm of International Space Law“. *Leiden Journal of International Law* 27, No. 1 (2014): 37-54.
23. Peters, Guy B.. *Institutional Theory in Political Science*. Didžioji Britanija: Bloomsbury Publishing, 2005.
24. Pierson, Paul. *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. JAV: Princeton University Press, 2004.
25. Ragin, Charles C. *Redesigning social inquiry: Fuzzy sets and beyond*. JAV: University of Chicago Press, 2008.
26. Rementeria, Santiago. „Power Dynamics in the Age of Space Commercialisation“. *Space Policy* 60 (2022).
27. Schmidt, Vivien A. „Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse“. *Annual Review of Political Science* 11, No. 1 (2008): 303-326.
28. Svec, Martin. „Outer Space, an Area Recognised as Res Communis Omnium: Limits of National Space Mining Law“. *Space Policy* 60 (2022).
29. Svec, Martin, Petr Bohaeek ir Nikola Schmidt. „Utilization of Natural Resources in Outer Space: Social License to Operate as an Alternative Source of Both Legality and Legitimacy“. *OGEL* 1, 2020. <https://www.ogel.org/article.asp?key=3872>.
30. Thelen, Kathleen. *How Institutions Evolve: Insights from Comparative Historical Analysis*. Didžioji Britanija: Cambridge University Press, 2004.
31. Thelen, Kathleen. *Institutional Evolution and Change*. Didžioji Britanija: Cambridge University Press, 2010.

Internetiniai šaltiniai:

1. „About Blue“. *Blue Origin*. Žiūrėta 2023 m. sausio 17 d. <https://www.blueorigin.com/about-blue/>.
2. „About NASA“. *NASA*. Žiūrėta 2023 m. kovo 17 d. <https://www.nasa.gov/about/index.html>.
3. „Artemis Accords“. *NASA*. Žiūrėta 2023 m. vasario 3 d. <https://www.nasa.gov/specials/artemis-accords/index.html>.
4. Bellini, Luciana. „Elon Musk: 'SpaceX is in a different league to people like Richard Branson'“ *GQ*. Paskelbta 2018 m. kovo 17 d. <https://www.gq-magazine.co.uk/article/elon-musk-interview>.
5. „China reveals plan to become world's biggest superpower within 30 years“. *The Independent*. Paskelbta 2017 m. spalio 21 d. <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-global-leader-national-congress-xi-jinping-worlds-biggest-superpower-within-30-years-a8012841.html>.
6. „China's President Xi urges greater military use of space“. *Reuters*. Paskelbta 2014 m. balandžio 15 d. <https://www.reuters.com/article/us-china-defence-idUSBREA3E03H20140415>.
7. Cuccinello, Hayley C. „After Catching Flak For Donating To Republicans In 2018, Elon Musk Plays It Safe By Giving Nothing To Politics This Year“. *Forbes*. Paskelbta 2020 m. spalio 29 d. <https://www.forbes.com/sites/hayleycuccinello/2020/10/29/elon-musk-election-2020-political-donations/?sh=6686d73d52b2>.
8. „ESA budget 2023“. *ESA*. Žiūrėta 2023 m. balandžio 29 d. https://www.esa.int/ESA_Multimedia/Images/2023/01/ESA_budget_2023.
9. „ESA Sustainability Principles“. *ESA*. Žiūrėta 2023 m. balandžio 29 d. https://www.esa.int/About_Us/Responsibility_Sustainability/ESA_Sustainability_Principles
10. „European Space Agency: Space Agency and Office“. *International Astronautical Federation*. Žiūrėta 2023 m. balandžio 7 d. <https://www.iafastro.org/membership/all-members/european-space-agency-esa.html>.
11. Fisher, Kristin. „Russia's space agency warns US sanctions could 'destroy' cooperation on the International Space Station“. *CNN*. Paskelbta 2022 m. vasario 24 d. <https://edition.cnn.com/2022/02/24/politics/russian-space-agency-us-sanctions-international-space-station/index.html>.
12. Goswami, Namrata. „Great Power Competition and/or Cooperation in Space: The State of Play“. *Perry World House*. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d. <https://global.upenn.edu/sites/default/files/perry-world-house/space-goswamithoughtpiece.pdf>.

13. Holpuch, Amanda. „Amazon CEO Jeff Bezos pledges \$2.5m to same-sex marriage in Washington“. *The Guardian*. Paskelbta 2012 m. liepos 27 d. <https://www.theguardian.com/world/us-news-blog/2012/jul/27/amazon-bezos-gay-marriage-washington>.
14. „How is China Advancing its Space Launch Capabilities?“. *Center for Strategic & International Studies*. Žiūrėta 2023 m. vasario 8 d. <https://www.csis.org/analysis/how-china-advancing-its-space-launch-capabilities>.
15. JAV Baltieji rūmai. „Remarks by Vice President Harris and President Emmanuel Macron of France in Meeting on Space Cooperation“. *The White House*. Žiūrėta 2023 m. kovo 1 d. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/11/30/remarks-by-vice-president-harris-and-president-emmanuel-macron-of-france-in-meeting-on-space-cooperation/>.
16. JAV Baltieji rūmai. „Remarks by Vice President Harris At National Space Council Meeting“. *The White House*. Žiūrėta 2023 m. kovo 1 d. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/09/09/remarks-by-vice-president-harris-at-national-space-council-meeting/>.
17. JAV Baltieji rūmai. „Remarks by Vice President Harris on the Ongoing Work to Establish Norms in Space“. *The White House*. Žiūrėta 2023 m. kovo 2 d. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/04/18/remarks-by-vice-president-harris-on-the-ongoing-work-to-establish-norms-in-space/>.
18. Joey Roulette ir Steve Gorman. „Blue Origin awarded NASA launch contract for Mars mission“. *Reuters*. Žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d. <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/blue-origin-awarded-its-first-nasa-interplanetary-launch-contract-mars-mission-2023-02-10/>.
19. „Mars&Beyond“. *SpaceX*. Žiūrėta 2023 m. kovo 5 d. <https://www.spacex.com/human-spaceflight/mars/>.
20. „Member States & Cooperating States“. *ESA*. Žiūrėta 2023 m. kovo 2 d. https://www.esa.int/About_Us/Corporate_news/Member_States_Cooperating_States
21. „Ministers back ESA’s bold ambitions for space with record 17% rise“. *ESA*. Žiūrėta 2023 m. balandžio 18 d. https://www.esa.int/About_Us/Corporate_news/Ministers_back_ESA_s_bold_ambitions_for_space_with_record_17_rise.
22. „NASA, ESA Finalize Agreements on Climate, Artemis Cooperation“. *NASA*. Žiūrėta 2023 m. kovo 4 d. <https://www.nasa.gov/press-release/nasa-esa-finalize-agreements-on-climate-artemis-cooperation>.

23. „NASA's FY 2023 Budget“. *The Planetary Society*. Žiūrėta 2023 m. vasario 3 d. <https://www.planetary.org/space-policy/nasas-fy-2023-budget>.
24. Obe, Mitsuru. „NASA chief: Free world locked in moon race against China“. *NikkeiAsia*. Žiūrėta 2023 m. balandžio 18 d.. <https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/Interview/NASA-chief-Free-world-locked-in-moon-race-against-China>.
25. Ortega, Almudena Azcárate. „Artemis Accords: A Step Toward International Cooperation or Further Competition?“. *Lawfare*. Paskelbta 2020 m. gruodžio 15 d. <https://www.lawfareblog.com/artemis-accords-step-toward-international-cooperation-or-further-competition>.
26. Osborn, Andrew, Maria Kiselyova. „Russia Questions U.S. Commitment to Space Treaty After Trump's Mining Order“. *Reuters*. Paskelbta 2020 m. gegužės 31 d. <https://www.reuters.com/article/space-exploration-spacex-launch-russia-idINL8N2DD07D>.
27. „Russia has potentials for putting into practice ambitious space projects, says Medvedev“. *TASS*. Paskelbta 2021 m. balandžio 12 d. <https://tass.com/science/1277039>.
28. Vargas, Ramon Antonio. „Elon Musk hits back at Trump and says ex-president should ‘hang up his hat’“. *The Guardian*. Paskelbta 2022 m. liepos 12 d. <https://www.theguardian.com/technology/2022/jul/12/elon-musk-donald-trump-twitter-2024-election>.
29. Wall, Mike. „Elon Musk Says He'll No Longer Advise Trump After Paris Climate Pact Withdrawal“. *Space News*. Paskelbta 2017 m. birželio 2 d. <https://www.space.com/37056-elon-musk-stop-advising-trump-paris-climate-pact.html>.
30. Zwart, Melissa de, Christopher J. Borgen. „Space and National Security: International Cooperation, Competition, and Commerce“. *American Bar Association*. Paskelbta vasario 1 d. https://www.americanbar.org/groups/law_national_security/publications/aba-standing-committee-on-law-and-national-security-60-th-anniversary-an-anthology/space-and-national-security-international-cooperation-competition-and-commerce/.
31. Xiaoci, Deng, Fan Anqi. „China, Russia to sign new 5-year space cooperation program, build intl lunar station by 2035: Roscosmos“. *Global Times*. Atnaujinta 2021 m. gruodžio 29 d. <https://www.globaltimes.cn/page/202112/1243731.shtml>.

Teisės aktai:

1. „China's Space Program: A 2021 Perspective“. The State Council of the People's Republic of China, Xinhua.
https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/202201/28/content_WS61f35b3dc6d09c94e48a467a.html. (Žiūrėta 2023 m. kovo 20 d.).
2. NASA. „Artemis Accords: Principles for cooperation in the civil exploration and use of the Moon, Mars, comets, and asteroids for peaceful purposes“. JAV, 2020.
<https://www.nasa.gov/specials/artemis-accords/img/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf>
(žiūrėta 2023 m. sausio 7 d.).
3. „Europos kosmoso agentūros konvencija“. Paryžius, Jungtinės Tautos, 1983.
<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201297/volume-1297-I-21524-English.pdf>
(žiūrėta 2023 m. vasario 18 d.).
4. „The Fundamentals of the Russian Federation's State Policy in the Field of Space Activities for the Period up to 2030 and beyond“. Russia Maritime Studies Institute. https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=rmsi_research. (žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d.).
5. „Consolidated and Further Continuing Appropriations Act“. JAV, Vašingtonas, 2015.
<https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/83> (žiūrėta 2023 m. kovo 2 d.).
6. „Outer Space Treaty“. The Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes. Londonas, Maskva, Vašingtonas, 1967 m. sausio 27 d.
https://media.nti.org/documents/outer_space_treaty.pdf.

Summary

The subject of this thesis "Life on Mars?" A Qualitative Case Study of Space Agencies' Responses to the Artemis Accords" is the 2020 Artemis Accords announced by the US State Department and NASA. The research seeks to understand how the theory of political institutionalism can explain the reactions of private and national actors to the Artemis Accords by analyzing the motives of SpaceX, Blue Origin, NASA, the European Space Agency, Roscosmos, and China's National Space Administration. The chosen method of comparative case analysis helped to understand how the variables "interest", "technological capabilities" and "political ideology" contributed to the reactions of actors to these agreements.

In order to achieve this goal, the main tasks of the thesis were: to analyze the existing literature on political institutionalism and its relevance to the Artemis Accords; understand and analyze the reactions of private actors SpaceX and Blue Origin to the Artemis Accords; to understand and analyze the reactions of space agencies such as the European Space Agency, Roscosmos, China National Space Administration and NASA to the Artemis Accords; explore the role of interests, technological capabilities, and political ideology in shaping these reactions; analyze the results of the research, present conclusions and recommendations and evaluate the theoretical and empirical significance of the research work; identify possible directions of new research.

The research revealed that institutions' choices in responding positively or negatively to the Artemis Accords are best understood through a rational choice approach to political institutionalism. States and private actors are guided by their own interests – be it national security, the development of their international influence, or the increase of profits – in deciding whether or not to support these agreements. The study also revealed the weakening of Russia's space industry and the need for the country to choose a new international partner.

In addition, it is noted that the Artemis Accords need to be explained and analyzed in more detail due to the different interpretation of the Outer Space Treaty by the states. In order to reduce such legal uncertainty, there is a great need for additional legal acts or acts accompanying the current Artemis Accords.

The theoretical significance of this work is related to the application of rational political institutionalism in explaining actions related to space initiatives. This work has shown that the theory of political institutionalism is widely applicable, and states and private actors, when cooperating in space, behave rationally, mostly guided by their own interests. The empirical significance of this work

contributes to a deeper understanding of the actors' motives and, in certain cases, reveals the existing difference between their official policy and real actions when making decisions. The prospect for future research in this field is extremely broad – researchers could analyze how historical or sociological institutionalism can explain the reactions of different actors to the Artemis Accords, which propose a renewed institutional order for international space activities.